

Naam 14018321	Economische Atlas Zeeland 2014 (van Scoop)		
Betreft vergadering	Commissie Economie en Mobiliteit		19 januari 2015
Te verzenden aan	SIS - Cie. groep 1 t/m 7		
Verzenddatum	5 december 2014		
Commissiegriffier	Annemieke Lobik	0118 631888	am.lobik@zeeland.nl
Inhoudelijk ambtenaar	Frank Stronkhorst	0118 631839	f.stronkhorst@zeeland.nl
Verantwoordelijk bestuurder	B. de Reu		

Inhoudelijk	
Naam voorstel	Economische Atlas Zeeland 2014
Aanleiding	
Bevoegdheid	
Voorstel	Ter informatie
Toelichting	
Kosten en dekking	
Overige informatie	

Aan de leden van de Provinciale Staten van Zeeland

Middelburg, 8 december 2014

Betreft: Economische Atlas Zeeland

Geachte heer, mevrouw,

Bijgevoegd vindt u de Economische Atlas Zeeland 2014. Dit rapport is door SCOOP gemaakt in opdracht van Provincie Zeeland en geeft een beeld van de Zeeuwse economie en de recente economische ontwikkelingen vanaf 2008, het jaar waarin de economische crisis zich aandiende.

Op www.zeeuwsplanbureau.nl kunt u de Economische Atlas ook downloaden. Vanaf begin 2015 zijn alle cijfers omtrent de economie in Zeeland per regio, gemeente en plaats te bekijken in de online databank van het Zeeuws Planbureau.

Hoogachtend,

Dick van der Wouw

Senior Onderzoeker en Projectleider Economische Atlas bij SCOOP

Economische Atlas Zeeland 2014

Colofon

© SCOOP 2014

Samenstelling

Dick van der Wouw
Ankie Smit
Esther van Sprundel
Peter van Kooten
Joris Meijaard

SCOOP

Zeeuws instituut voor sociale
en culturele ontwikkeling
Kousteensedijk 7
Postbus 407 Middelburg
Telefoon (0118) 682500
www.scoopzld.nl
scoop@scoopzld.nl

Lay-out

SCOOP

Ontwerp

SCOOP

Drukwerk

SCOOP

*Deze uitgave is tot stand gekomen in opdracht van de Provincie Zeeland.
De Provincie Zeeland streeft naar een goede sociale en culturele infrastructuur in Zeeland,
in samenwerking met anderen. Als sociaal-cultureel kennis- en ontwikkelingsinstituut
ondersteunt SCOOP de Provincie bij haar taken in het sociaal-cultureel beleid.*

Inhoudsopgave

Samenvatting	5	6. Bedrijfsontwikkeling, conjunctuur en innovatie	21
1. Inleiding	7	6.1 Bedrijven in Zeeland	21
2. Bevolking	9	6.2 Starters en stoppers	22
2.1 Beroepsbevolking	9	6.3 Faillissementen	23
2.2 Prognoses	10	6.4 Afzet en winstgevendheid	23
3. Werkgelegenheid	11	6.5 Innovatie	24
3.1 Werkgelegenheid in sectoren	12	6.6 Conjunctuur	26
3.2 Werkloosheid	12	7. Werklocaties en kantoren, winkels	29
3.3 Vacatures	12	7.1 Werklocaties	29
3.4 Woon-werk verkeer	13	7.2 Kantoorlocaties	31
4. Inkomen	15	7.3 Agrarische bebouwing	31
5. Productie, toegevoegde waarde en investeringen	17	7.4 Winkellocaties	32
5.1 Bruto regionaal product	17	8. Stedelijke aantrekkelijkheid	33
5.2 Arbeidsproductiviteit	18	9. Clusters van beeldbepalende sectoren, speerpuntsectoren	35
5.3 Investerings	19	9.1 Bedrijfsvestigingen	35
		9.2 Arbeidsplaatsen	36

Samenvatting

De afgelopen jaren heeft de economische ontwikkeling in Nederland en Zeeland vooral in het teken gestaan van een crisis. Inmiddels wijzen de signalen op economisch herstel. In haar novemberraming van 2014 karakteriseert het CBS dit herstel evenwel nog als fragiel.

In deze Economische Atlas van Zeeland wordt inzicht geboden in de meest recente cijfers en de economische ontwikkeling in de provincie vanaf 2008.

In deze periode kreeg Zeeland te maken met een dalende beroepsbevolking en de verwachting is dat die daling de komende 10 jaar verder zal doorzetten. Er wordt een daling in de beroepsbevolking voorzien van 16.000-17.000 personen. Veel Zeeuwse jongeren verlaten de provincie om elders te studeren en zij komen niet meteen terug. En hoewel mensen steeds langer blijven doorwerken, gaat van de sterk vergrijsde beroepsbevolking in Zeeland een belangrijk deel met pensioen. Tegenover de uittrekders op de arbeidsmarkt staan minder schoolverlaters die op de Zeeuwse arbeidsmarkt instromen.

De werkgelegenheid in Zeeland steeg in 2011 tot boven de 177.000 banen, maar zakte daarna terug naar 171.000. Meer dan een kwart van de banen in Zeeland vinden we in het stedelijk economisch centrum Middelburg/Vlissingen. Daar vindt ook het meeste pendelende woon-werkverkeer plaats. Steden vormen de moderne economische centra. In een tijdperk waarin veel bedrijven 'footloose' zijn, vormen bevolkingsconcentraties ook een steeds belangrijker aspect van het vestigingsklimaat.

De Provincie Zeeland heeft naar analogie van maar niet identiek aan het Nederlandse topsectorenbeleid een negental speerpuntsectoren benoemd: 1. Agro en food 2. Biobased 3. Logistiek 4. Maintenance 5. Water 6. Zorg 7. Energie 8. Vrijtijdseconomie 9. Seafood, visserij en aquacultuur. Een derde van alle Zeeuwse bedrijven behoort tot een speerpuntsector, en daar zijn meer dan de helft van

de banen in Zeeland te vinden. Het zijn sectoren waarin vooral banen op mbo-niveau zijn te vinden. Behalve in de zorgsector zijn mannen in de speerpuntsectoren sterk oververtegenwoordigd.

De zorg levert de meeste banen in de provincie en is tussen 2008 en 2014 ook het sterkst gegroeid. Wetswijzigingen, decentralisaties en bezuinigingen geven ten opzichte van de achter ons liggende jaren voor de zorg een minder goed baanperspectief. Sinds 2011 is ook in die sector het aantal banen gedaald. In de metaalindustrie, de detailhandel en de bouwnijverheid gingen de afgelopen jaren de meeste banen verloren. De economische crisis laat daar duidelijke sporen achter.

Zeeland heeft voor Nederlandse en zeker voor Europese begrippen al lange tijd een lage werkloosheid. De twee laatste jaren is de werkloosheid gestegen tot ruim 10.000. Dat is volgens de Europese definitie van werkloosheid (die vanaf volgend jaar ook in Nederland wordt gehanteerd) 4,7% van de beroepsbevolking. Dat is nog steeds relatief laag.

Vraag en aanbod op de arbeidsmarkt zijn volgens de meest recente cijfers van het UWV nu redelijk met elkaar in evenwicht. In het tweede kwartaal van 2014 staan tegenover 3.400 (kort) werkzoekenden 4.100 openstaande vacatures. Een gunstig arbeidsmarktperspectief voor werklozen is er vooral voor mensen met een mbo-diploma. De zorgsector kent ondanks het verminderd gunstige arbeidsmarktperspectief toch nog de meeste krapte. Tegenover 800 werkzoekenden staan 2.500 vacatures open. Voor agrarische en sociaal-culturele beroepen is het juist andersom, daar zijn veel minder banen beschikbaar dan mensen die er werk zoeken. De verwachting is dat tot 2018 het aantal baanopeningen ruim achter zal blijven bij de arbeidsmarktinstroom. Het arbeidsmarktperspectief voor schoolverlaters is gunstig voor mbo- en hbo-schoolverlaters vooral in groen-, techniek en zorg.

In totaal telt Zeeland 171.000 particuliere huishoudens in 2014. Het gemiddeld besteedbaar inkomen in 2013 per huishouden in Zeeland is € 33.700. Dat is € 100 meer dan het landelijk gemiddelde. Dat is opmerkelijk. In eerdere jaren lag het gemiddeld besteedbaar inkomen in Zeeland altijd onder het landelijk gemiddelde. Het volume besteedbaar inkomen in Zeeland komt op 5,7 miljard.

Tussen Zeeuwse gemeenten zijn grote verschillen in gemiddeld inkomen. Een gemiddeld huishouden in Kapelle verdient € 7.200 meer dan een gemiddeld huishouden in Vlissingen. Ook als wordt gecorrigeerd voor verschillen in omvang en samenstelling van huishoudens en teruggerekend naar een standaard (eenpersoons)huishouden blijven grote verschillen bestaan.

Het Zeeuwse aandeel in het Bruto Binnenlands Product (BBP) is 2,18% en wordt de afgelopen jaren langzaam groter. Energie, landbouw, industrie en horeca zijn in Zeeland relatief groot qua bijdrage aan het Bruto Regionaal Product (BRP). De ICT-sector is in Zeeland opvallend klein (0,5%). De Zeeuwse arbeidsproductiviteit is in de diverse sectoren grotendeels vergelijkbaar aan de landelijke cijfers. De productiviteit per werknemer is bij de Zeeuwse chemische bedrijven erg groot. Ook de productiviteit in landbouw, voedingsmiddelenindustrie en nutssector ligt hoger.

De investeringen in Zeeland zijn in 2011 gestegen tot ruim 3 miljard. Dat is 2,7% van de landelijke investeringen in vaste activa. De toename in 2011 zit vooral in de investeringen in machines, installaties en vervoermiddelen. Er is een daling in de grond, water en wegenbouw (GWW)-investeringen. Dit is een daling na een aantal jaren van extra uitgaven in de GWW-werken.

De totale afzet van Zeeuwse bedrijven wordt voor 2014 geraamd op 34,649 miljard, waarvan 11,602 miljard afzet in het buitenland. Opvallend is dat de winstgevendheid van het kleinbedrijf zich al sneller lijkt te hebben hersteld. Er zijn in Zeeland ruim 28.000 vestigingen van bedrijven, 2,15% van het landelijk cijfer. Tussen sectoren en gemeenten treden verschuivingen op. In de volle breedte is er, net als landelijk, sprake van schaalverkleining: er zijn steeds meer kleine bedrijven, vooral ook zonder personeel. Per saldo is er in Reimerswaal, Terneuzen en Hulst het meeste groei in het aantal maakbedrijven. In de dienstverlenende bedrijven is er per saldo vooral groei in Borsele en Reimerswaal.

De uitgaven aan R&D liggen in Zeeland structureel lager dan in de rest van Nederland. De groei in de R&D-uitgaven is positief, dus Zeeland is bezig met een (bescheiden) inhaalslag. Werknemers met HBO+ zijn er in Zeeland nog steeds relatief weinig. Het aantal kennisintensieve banen

is (wel) flink gestegen in 2012. De innovatie-inspanningen van Zeeuwse MKB-bedrijven liggen hoger dan in de ons omringende regio's. Dat is anders dan veel mensen denken. De verwachtingen over conjunctuur bij ondernemers liggen in Zeeland structureel een fractie lager dan landelijk (kwartaalenquête COEN van het CBS). Het sentiment wordt (net als landelijk) de afgelopen twee jaar steeds beter. De Zeeuwse verwachtingen zijn wat meer teruggevallen dan landelijk in het laatst gemeten kwartaal (2014 Q3).

Er is in Zeeland - na aftrek van wegen, groenstroken en dergelijke - netto 2.499 hectare zeehaventerrein op 13 terreinen, waarvan 2.143 hectare reeds is uitgegeven. Het gaat om terreinen in de gemeenten Borsele, Terneuzen en Vlissingen. De Zeeuwse uitgegeven zeehaventerreinen beslaan ongeveer een vijfde (19%) van het totaal aan zeehaven terrein in Nederland.

De overige bedrijventerreinen beslaan netto 1.717 hectare, waarvan 1.528 hectare is uitgegeven. Alle gemeenten in Zeeland hebben bedrijventerreinen. Het jaarlijks aantal uitgegeven hectares bedrijventerrein in Zeeland is vanaf 2006 gaan dalen met een dieptepunt in 2009. Daarna is het weer wat gaan stijgen: het aantal uitgegeven hectares in 2012 ligt met 17 hectare op 85% van het aantal uitgegeven hectares in 2003. Het totaal aantal uitgegeven hectares bedrijventerrein is in de periode 2004-2013 in Nederland toegenomen tot 2011 en in Zeeland afgenomen. Daarna zijn beide min of meer gestabiliseerd. Dit zien we ook terug in het aandeel dat Zeeland heeft in het landelijke areaal aan bedrijventerrein: dit is gedaald van 3,7% naar 2,8%.

Het verhuurbaar vloeroppervlak aan kantoorlocaties in Zeeland is 459.000 m² (peildatum 31 december 2012). Dit is minder dan 1 procent van het verhuurbare vloeroppervlak in Nederland. In Middelburg is de meeste kantoorruimte gesitueerd: 150.000 m², of te wel een derde van de vierkante meters kantoor in Zeeland. Het aanbod aan kantoorruimte (gebouwen waarin minimaal 500 vierkante meter kantoorruimte te huur of te koop wordt aangeboden) is gestegen, zowel in Nederland als in Zeeland. In 2012 is in Zeeland het aanbod 31.500 m². Daarmee is het aanbod in Zeeland meer dan verdubbeld ten opzichte van 2004. De stijging van het aanbod aan kantoorruimte in Nederland is veel minder hoog: een derde over dezelfde periode.

In Zeeland is bijna 1 miljoen vierkante meter als winkelruimte beschikbaar of in gebruik. In totaal zijn er krap 3.450 winkels, waarvan begin 2014 bijna 500 winkelpanden leeg (14%). Gerekend in winkelvloeroppervlak wordt 11% niet gebruikt. De ontwikkeling per gemeente laat zien dat in vrijwel alle gemeenten de leegstand tussen 2010 en 2014 licht is toegenomen. Opvallend is de daling in het leegstandpercentage in de gemeente Hulst en Tholen. In Hulst hangt dit samen met een flinke daling van het aantal winkels.

1. Inleiding

In opdracht van de Provincie Zeeland brengt het Zeeuws Planbureau de Economische Atlas 2014 uit. Het Zeeuws Planbureau maakt deel uit van de fusieorganisatie SCOOP/Zeeuwse Bibliotheek. Doelstelling van het Zeeuws Planbureau is om kennis over Zeeland te ontsluiten, te analyseren en hierover te rapporteren.

De Economische Atlas biedt inzicht in de actuele stand van de economie in de provincie en geeft een beeld van recente ontwikkelingen vanaf 2008, het jaar waarin de economische crisis zich aandiende.

De Economische Atlas is te zien als de opvolger van de economische schets die gepubliceerd is bij de Zeeuwse Economische Agenda 2013-2015. Meer achtergrondgegevens bij deze publicatie en de cijfers uit de Economische Atlas zijn tevens te vinden op de website www.zeeuwsplanbureau.nl/economie.

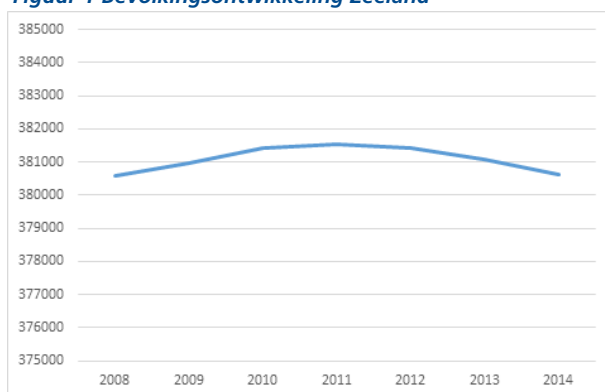
Op de website van het Zeeuws Planbureau zijn meerdere databases te vinden met gegevens over Zeeland. Zo zijn er ook de gegevens van de Zeeuwse Arbeidsmarktmonitor te vinden: www.zeeuwsplanbureau.nl/arbeidsmarkt.

De Economische Atlas geeft inzicht in ontwikkelingen in de provincie en gemeenten. In een aantal gevallen worden Middelburg en Vlissingen als één (economisch) gebied gepresenteerd. Het aaneengesloten stedelijke karakter van deze twee gemeenten maakt een scherper inzicht mogelijk in kwantiteit en kwaliteit van deze economische omgeving.

2. Bevolking

De bevolkingsontwikkeling van Zeeland is redelijk stabiel. Tot 2011 was sprake van een lichte stijging, daarna heeft Zeeland te maken gekregen met een licht dalend aantal inwoners. Een toenemend sterfteoverschot en een negatief migratiesaldo sinds 2011 zijn hiervan de oorzaak. Geboorten en sterfte schommelen steeds rond de 300 per maand. Het aantal geboorten neemt langzaam af en is sinds mei 2011 trendmatig lager dan het aantal sterfgevallen.

Figuur 1 Bevolkingsontwikkeling Zeeland

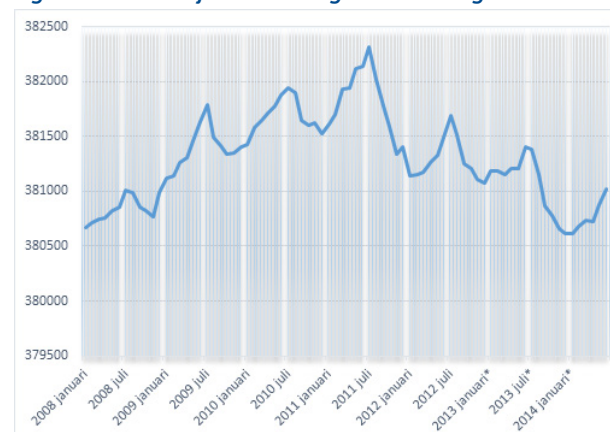

Bron: CBS

De Zeeuwse bevolking is in de periode van 2008-2011 met 900 inwoners gegroeid. In de periode 2011-2014 is de bevolking met eenzelfde aantal gedaald, zodat de Zeeuwse bevolking in 2014 vrijwel even groot is als in 2008 (zie figuur 1).

Vertrek en vestiging van personen is in Zeeland sterk seizoensgebonden. Dat komt omdat de grote uittocht van jongeren die elders gaan studeren in de tweede helft van het jaar plaatsvindt. De eerste helft van het jaar is het saldo positief, terwijl de tweede helft de vertrekkers de overhand hebben (zie figuur 2). De trend is dat het aantal vertrekkers groter wordt ten opzichte van het aantal vestigers. In 2011 is het vestigingsoverschot omgeslagen in een vertrekoverschot.

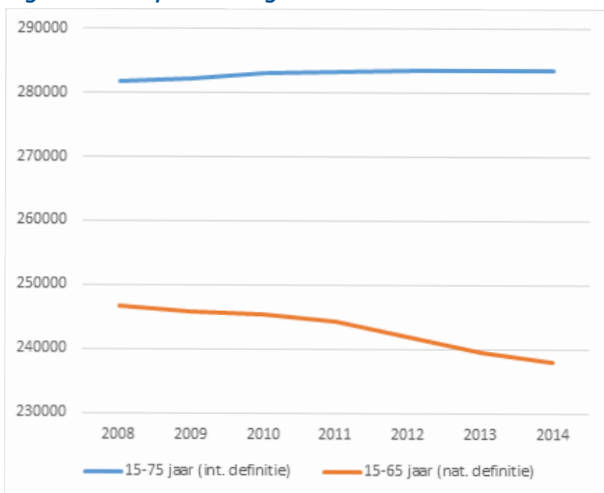
Figuur 2 Maandelijke bevolkingsontwikkeling in Zeeland

Bron: CBS

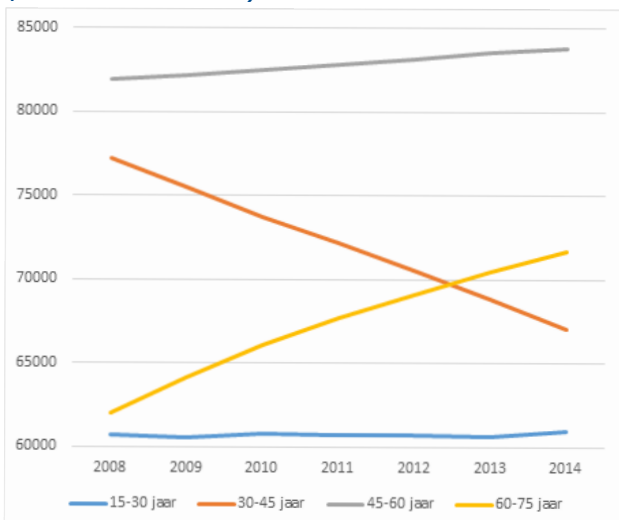
2.1 Beroepsbevolking

In Nederland wordt tot nu toe steeds een definitie gehanteerd van de potentiële beroepsbevolking die uitgaat van het aantal inwoners van 15-65 jaar. Dat gaat veranderen. De pensioengerechtigde leeftijd gaat omhoog en meer mensen blijven ook na hun 65^e nog werken. Per 1-1-2015 hanteert het CBS de internationale definitie van de beroepsbevolking die uitgaat van 15-75 jarigen. In deze Atlas laten we daarom ontwikkelingen zien volgens beide definities.

Figuur 3 Beroepsbevolking in Zeeland

Bron: CBS

De beroepsbevolking – volgens de internationale definitie zijn dat alle 15-75 jarigen – groeit. De beroepsbevolking volgens de oude nationale definitie daalt. Na 2011 is die daling sterker geworden als gevolg van de uitstroom van de babyboomers.

Figuur 4 Vergrijzing van de Zeeuwse beroepsbevolking (internationale definitie)

Bron: CBS

Verdeeld in 15-jaarsklassen is de vergrijzing van de beroepsbevolking goed zichtbaar. Het aantal 60-plussers in de beroepsbevolking is sterk gestegen, terwijl het aantal 30-45 jarigen sterk daalde.

2.2 Prognoses

Zeeland produceert haar eigen bevolkingsprognose. Deze prognose maakt gebruik van het landelijke Primos-model, met enkele specifiek voor Zeeland aangepaste verwachtingen. Eind 2014 zal er weer een nieuwe prognose beschikbaar komen. Die zal te raadplegen zijn via de website van het Zeeuws Planbureau. Voor deze publicatie is nog gebruik gemaakt van de laatst beschikbare prognose. Volgens deze bevolkingsprognose zal het inwonertal van Zeeland verder dalen en zal de beroepsbevolking (15-75) de komende 10 jaar met ongeveer 15.600 personen afnemen. Het CBS produceert ook een provinciale prognose voor Zeeland. Het CBS voorziet een daling van de beroepsbevolking (15-75) met zelfs 17.000 personen.

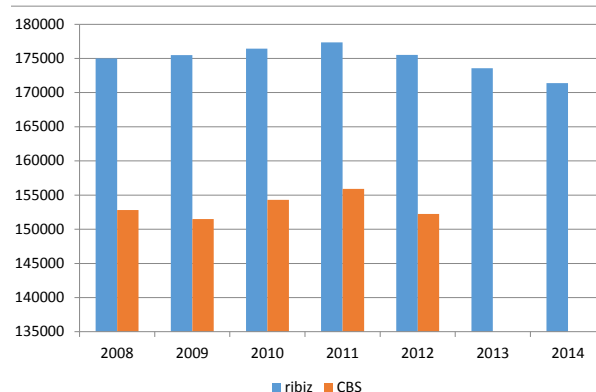
3. Werkgelegenheid

Werkgelegenheid is een van de belangrijke indicatoren van de economie. Om de werkgelegenheid in Zeeland te bepalen zijn twee bronnen beschikbaar: CBS en LISA. Deze twee bronnen hanteren verschillende definities van werkgelegenheid en de manier van gegevensverzameling. Daarom komen zij ook tot verschillende uitkomsten. Het belangrijkste verschil is dat het CBS een 12 uur-criterium hanteert en LISA niet. Alleen wanneer iemand tenminste 12 uur werkt of wil werken wordt deze door het CBS tot de beroepsbevolking gerekend. LISA (voor Zeeland RIBIZ) registreert werkzame personen ook als zij minder dan 12 uur werken.

De banen van werknemers per bedrijf worden door het CBS bepaald uit de Loonaangifteketen (Polisadministratie) van de Belastingdienst en het UWV. Voor de verdeling van banen naar vestigingen wordt aanvullend schriftelijk geënquêteerd onder een aantal bedrijven.

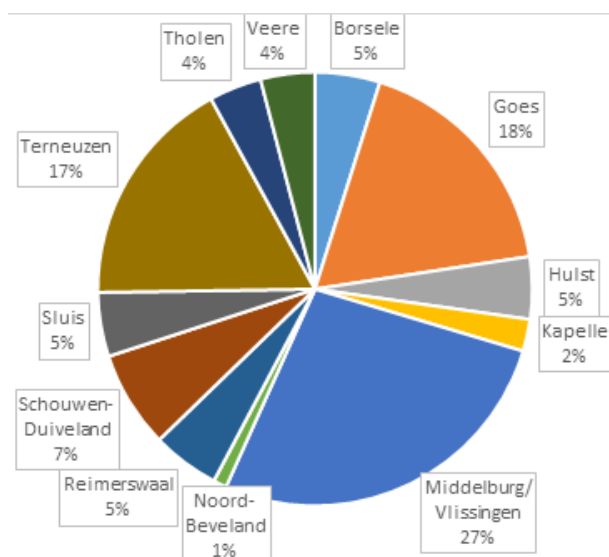
LISA registreert de werkgelegenheid in Nederland op basis van een enquête onder bedrijven. Het gaat om betaalde activiteiten verricht op of vanuit de vestiging: meewerken-de eigenaar (directie, bedrijfshoofd), meewerkend gezinslid, zelfstandige beroepsbeoefenaar en/of werknemer. Uitzendkrachten zijn werknemers en worden meegeteld in het totaal aantal werkzame personen. Door verschillen in definitie en werkwijze liggen de werkgelegenheidscijfers van LISA structureel ruim 20.000 banen hoger dan de registratie van het CBS.

Figuur 5 Werkgelegenheid in Zeeland

Van 2008-2011 stijgt de werkgelegenheid in Zeeland, daarna zet daling in. De verdeling van banen over gebieden in Zeeland in 2011 laat zien dat in het sterk stedelijk gebied Middelburg/Vlissingen ruim een kwart van de banen in Zeeland te vinden is. Daarna volgen de gemeenten Goes en Terneuzen.

Figuur 6 Verdeling van banen van werknemers in Zeeland 2011

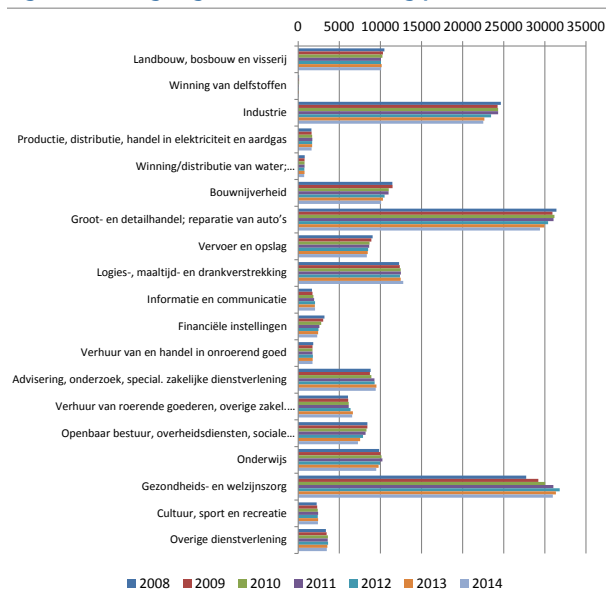

3.1 Werkgelegenheid in sectoren

CBS en RIBIZ maken onderscheid tussen economische sectoren. Tussen 2008 en 2014 is de werkgelegenheid in 7 sectoren gegroeid. De zorg, de grootste werkgever in Zeeland, groeide het meest. Wetswijzigingen, decentralisaties en bezuinigingen geven voor deze sector een minder goed baanperspectief en sinds 2011 is het aantal banen in de gezondheid- en welzijnzorg ook aan het dalen. In de industrie en de groot- en detailhandel gingen de afgelopen jaren de meeste banen verloren.

Meer werkgelegenheidscijfers zijn te vinden op de website www.zeeuwseplanbureau.nl/economie.

Figuur 7 Werkgelegenheidsontwikkeling per sector

Bron: Zeeuwse arbeidsmarktmonitor (o.b.v. RIBIZ)

3.2 Werkloosheid

Zeeland heeft voor Nederlandse begrippen de laatste tijd een lage werkloosheid. Een sterk vergrijsde beroepsbevolking en daardoor relatief veel mensen die met pensioen gaan, gekoppeld aan een geringere instroom op de Zeeuwse arbeidsmarkt door jongeren houden de werkloosheid laag ondanks een dalende werkgelegenheid.

Na 2011 loopt desalniettemin de werkloosheid snel op van 6.000 tot 10.000 in 2013. In 2013 is het werkloosheidspercentage in Zeeland volgens de nationale definitie 5,8%. Volgens de internationale definitie is de beroepsbevolking omvangrijker en daarom het werkloosheidspercentage kleiner (4,7%). De internationale definitie laat zien dat de werkloosheid minder dan de helft is van het Europees gemiddelde.

Tabel 1 Werkloosheid

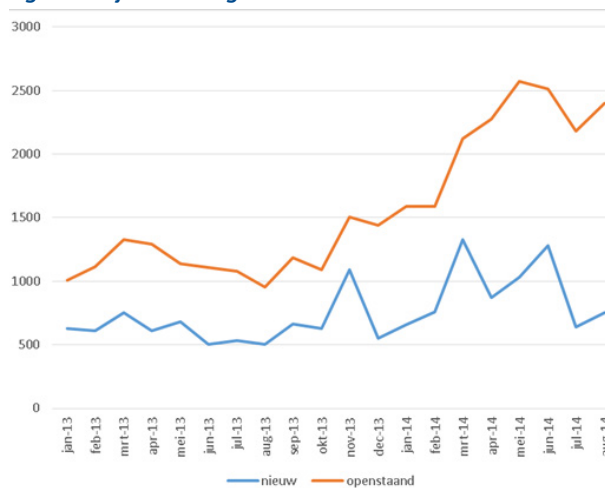
	Nederland	Zeeland	EU
2008	2,8	2,8	7,0
2009	3,4	2,1	8,9
2010	4,5	2,7	9,6
2011	4,4	2,7	9,7
2012	5,3	3,1	10,5
2013	6,7	4,7	10,8

Bron: Eurostat

3.3 Vacatures

Het aantal bij het UWV openstaande vacatures is vanaf januari 2013 sterk gestegen. De toename is vooral toe te schrijven aan vacatures op mbo-niveau.

Figuur 8 Bij het UWV gemelde vacatures in Zeeland

Bron: UWV

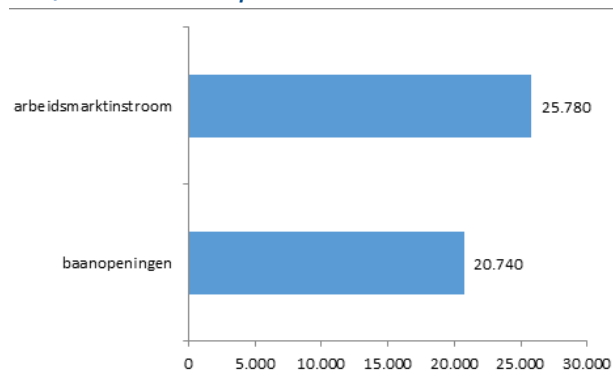
De arbeidsmarkt in Zeeland wordt in het tweede kwartaal van 2014 door het UWV niet meer als ruim, maar als gemiddeld getypeerd. Dat betekent dat er tegenover elke openstaande vacature een vergelijkbaar aantal niet-werkende werkzoekenden staat. In Tabel 2 is de arbeidsmarkttypen uitgesplitst naar beroepsgroepen.

Tabel 2 Arbeidsmarktindicatoren 2^e kwartaal 2014

	Openstaande vacatures	Kort werkzoekend	Typering arbeidsmarkt
Agrarische beroepen	33	100	zeer ruim
Economisch-administratieve beroepen	441	812	ruim
Informatieberoepen	51	44	gemiddeld
Medische en paramedische beroepen	139	57	zeer krap
Openbare orde- en veiligheidsberoepen	38	47	ruim
Pedagogische beroepen	54	60	ruim
Sociaal-culturele beroepen	74	186	zeer ruim
Technische en industrieberoepen	582	1.009	ruim
Transportberoepen	299	313	ruim
Verzorgende en dienstverlenende beroepen	2.381	746	zeer krap
Totaal	4.131	3.374	gemiddeld

Grote krapte aan personeel is er in de zorg. In de agrarische sector en sociaal-culturele beroepen zijn er veel te weinig openstaande vacatures voor de werkzoekenden.

In de Zeeuwse arbeidsmarktmonitor is berekend dat in de periode 2013-2018 de instroom in de arbeidsmarkt het aantal baanopeningen met ruim 5.000 zal overtreffen. Daarbij gaat het om banen vanaf mbo-niveau.

Figuur 9 Arbeidsmarktinstroom en baanopeningen voor mbo, hbo en wo in de periode 2013-2018

Bron: Zeeuwse arbeidsmarktmonitor

Op grond van de te verwachte ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en in het onderwijs is voor Zeeland per onderwijssoort een arbeidsmarktperspectief getypeerd. Groene -, techniek- en gezondheidszorgopleidingen bieden de beste perspectieven op een baan.

Tabel 3 Verwachte arbeidsmarktperspectief van schoolverlaters eind 2018

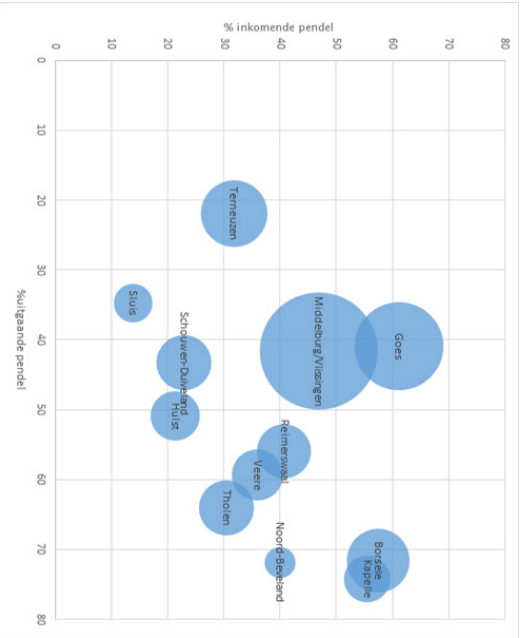
	Nederland	Zeeland
MBO groen	goed	goed
MBO techniek	matig	redelijk
MBO sociaal-cultureel	slecht	matig
MBO gezondheidszorg	goed	goed
MBO economie	matig	matig
HBO onderwijs	goed	matig
HBO sociaal-cultureel	slecht	slecht
HBO groen	redelijk	goed
HBO techniek	redelijk	goed
HBO paramedisch	matig	redelijk
HBO economie	slecht	matig

Bron: Zeeuwse arbeidsmarktmonitor

3.4 Woon-werk verkeer

Een gemiddelde werkende inwoner van Zeeland reist per dag 10,5 km tussen huis- en werkadres. Het overgrote deel van de werkzame Zeeuwen werkt ook in Zeeland (84%). Van de banen in Zeeland in 2011 wordt 94% ingevuld door mensen die ook wonen in de provincie. De inkomende pendel van Zeeland is 8.800 personen, de uitgaande pendel bedraagt 27.700 personen.

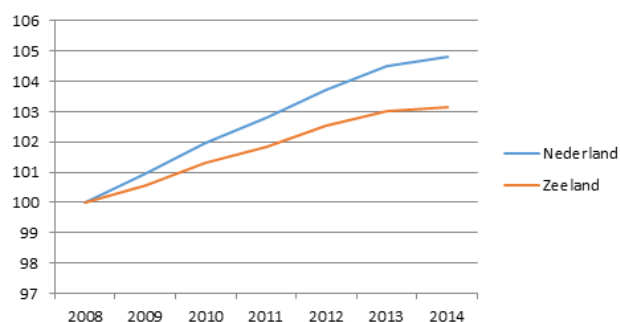
Binnen Zeeland vinden veel pendelstromen plaats. De omvangrijkste pendelstroom is van en naar het sterk stedelijk gebied Middelburg/Vlissingen. In figuur 10 is per gebied het aandeel ingaande en uitgaande pendel zichtbaar gemaakt. Goes heeft het hoogste aandeel inkomende pendel Sluis het kleinste. Kapelle heeft relatief de meeste uitgaande pendel, terwijl Terneuzen het kleinste aandeel heeft. De meer stedelijke gemeenten in Zeeland hebben meer inkomende dan uitgaande pendel.

4. Inkomen

Inkomen is een belangrijke indicator voor de economische welvaart. Inkomen wordt meestal per huishouden gerapporteerd. Het aantal particuliere huishoudens in Zeeland is tussen 2008 en 2014 met 3% gegroeid. Die groei is lager dan in Nederland als geheel. In totaal telt Zeeland 171.000 particuliere huishoudens in 2014.

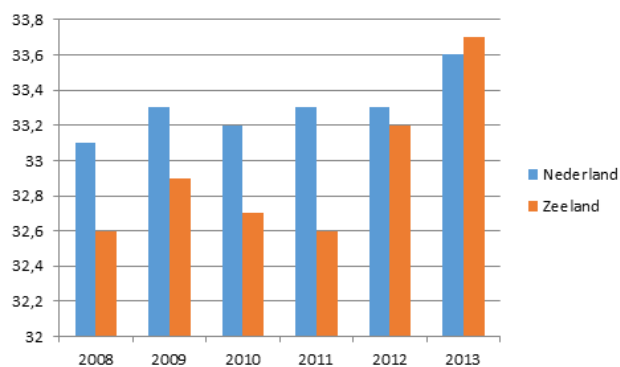
Figuur 11 Ontwikkeling aantal huishoudens, index 2005=100

Bron: CBS Statline

In twee Zeeuwse gemeenten (Noord-Beveland en Kapelle) is de groei van het aantal huishoudens groter dan landelijk. In Sluis en Vlissingen is de groei het laagst. In Sluis is het laatste jaar zelfs sprake van een daling.

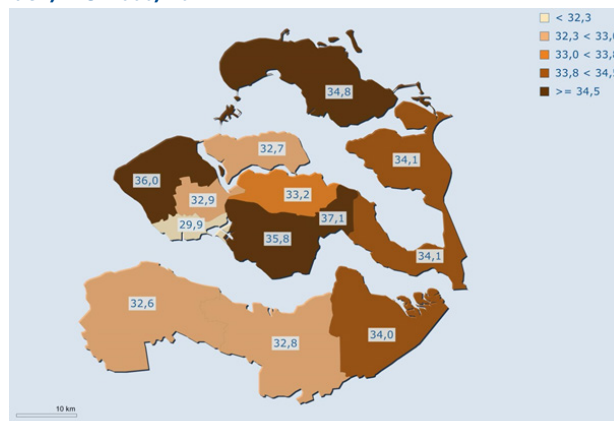
Figuur 12 Gemiddeld besteedbaar inkomen (x 1.000)

Bron: CBS Statline

Het gemiddeld besteedbaar inkomen in 2013 per huishouden in Zeeland is € 33.700¹. Dat is € 100 meer dan het landelijk gemiddelde. Dat is opmerkelijk. In eerdere jaren lag het gemiddeld besteedbaar inkomen in Zeeland altijd onder het landelijk gemiddelde. Het zijn de eenpersoonshuishoudens die hier het verschil maken. De Zeeuwse alleenwonenden verdienen gemiddeld € 1.400 meer dan landelijk. Ook als we rekening houden met verschillen in omvang en samenstelling van huishoudens is nu een gemiddeld huishouden in Zeeland welvarender dan een gemiddeld Nederlands huishouden. Het volume besteedbaar inkomen in Zeeland komt op 5,7 miljard.

Figuur 13 Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden, x € 1.000, 2012

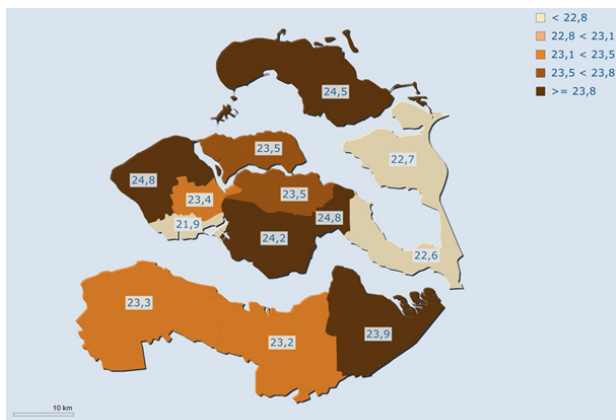
Bron: CBS statline

Tussen Zeeuwse gemeenten zijn grote verschillen in gemiddeld inkomen. Een gemiddeld huishouden in Kapelle verdient € 7.200 meer dan een gemiddeld huishouden in Vlissingen. Dat kan natuurlijk worden veroorzaakt doordat er grote verschillen zijn tussen de omvang en samenstelling van huishoudens per gemeente. Maar ook als wordt gecorrigeerd voor deze verschillen in omvang en samenstelling van huishoudens en er wordt teruggerekend naar een standaard (eenpersoons)huishouden, dan nog blijven grote verschillen bestaan (figuur 14).

¹ Voorlopig cijfer. Het besteedbaar inkomen bestaat uit het bruto-inkomen verminderd met betaalde inkomensoverdrachten, premies inkomensverzekeringen, premies ziektekostenverzekeringen en belastingen op inkomen en vermogen.

Opvallend zijn de lage gestandaardiseerde inkomens in Tholen en Reimerswaal. Dat wordt duidelijk veroorzaakt door de relatief sterke aanwezigheid van grote gezinnen. Een gemiddeld huishouden heeft daar voor Zeeuwse begrippen best een aardig besteedbaar inkomen, maar heeft ook relatief veel monden te voeden. Omgerekend naar een standaard éénpersoonshuishouden hebben ze daarom juist relatief weinig te besteden.

Figuur 14 Gemiddeld besteedbaar inkomen per gestandaardiseerd huishouden, x € 1.000, 2012

Bron: CBS statline

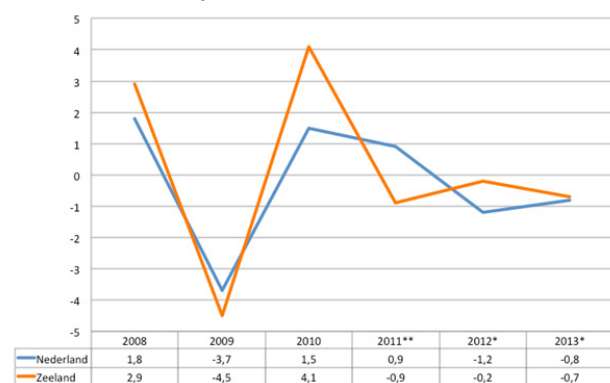
5. Productie, toegevoegde waarde en investeringen

5.1 Bruto regionaal product

De omvang van de economie wordt gemeten aan het zogenoemde bruto regionaal product. In Zeeland is volgens de voorlopige cijfers van het CBS in 2011 voor 32,873 miljard euro geproduceerd tegen zogenoemde 'basisprijzen'. Na aftrek van het verbruik (d.w.z. de ingekochte 'inputs') resteert een bruto regionaal product van 11,724 miljard euro. Het Zeeuws aandeel is 2,18% van het equivalente bruto binnenlands product (BBP) van Nederland.

De ontwikkeling van het bruto regionaal product (BRP) voor Zeeland is weergegeven in figuur 15 (voor 2012 en 2013 betreft het voorlopige cijfers). In 2010 is het herstel na een slecht jaar in Zeeland relatief sterk. Het herstel wordt in 2011 gevolgd door een lichte krimp, terwijl er landelijk een kleine groei is. In 2012 is de krimp in Zeeland weer iets minder dan de landelijke krimp, terwijl in 2013 beide cijfers nagenoeg hetzelfde zijn. Over de periode 2008-2012 daalde het bruto regionaal product per inwoner met iets minder dan 1,5%. Daarmee scoort Zeeland het best van alle provincies.

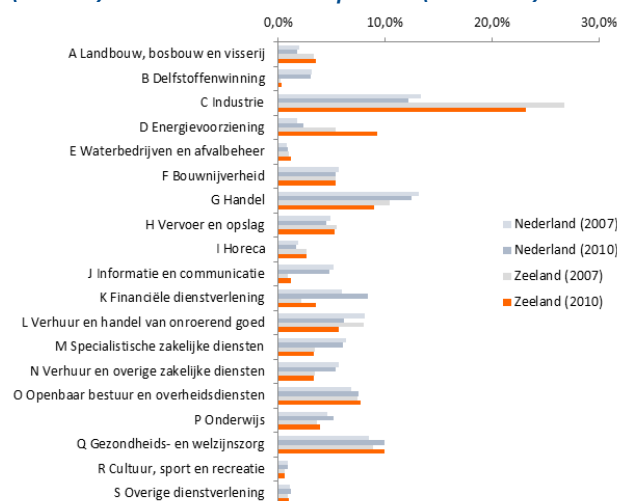
Figuur 15 Mutaties bruto regionaal product Zeeland en bruto binnenlands product Nederland

Bron: CBS, mutaties in % t.o.v. voorgaande jaar

Ten opzichte van Nederland wegen in Zeeland de zogenoemde nijverheidssectoren (maakindustrie en bouw) en dan met name de chemische industrie relatief zwaar in het totaal van het bruto regionaal product (zie figuur 16). De commerciële diensten wegen juist veel minder. De commerciële diensten en de industrie hebben de afgelopen jaren aan belang ingeboet, zowel in Zeeland als in Nederland. Het aandeel van de overheid is het meest gestegen. De zogenoemde niet-commerciële diensten en gezondheidszorg zijn nog doorgegroeid in de tijd van economische krimp.

Figuur 16 Aandeel per sector in bruto regionaal product (Zeeland) vs. bruto binnenlands product (Nederland)

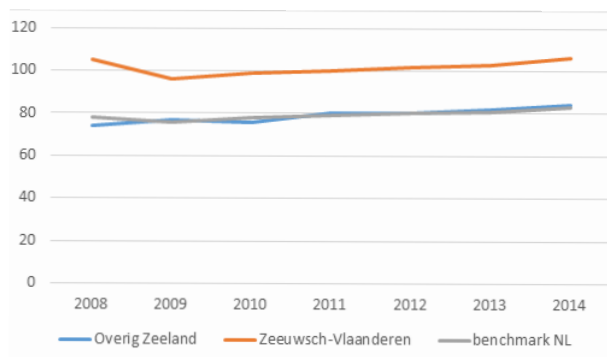
De aandelen in figuur 16 zijn voor Zeeland in een aantal sectoren systematisch groter dan voor Nederland. Dit kan ook worden omgerekend naar indicatoren voor het belang van de betreffende Zeeuwse sector in de betreffende landelijke sector. Het aandeel van Zeeland in het landelijk product is het hoogst voor de sectoren Energie (8,5% van landelijk), Landbouw (4,3% van landelijk), Industrie (4,2%

van landelijk) en Horeca (3,4% van landelijk). De ICT is in Zeeland juist het kleinst, namelijk slechts 0,5% van de landelijke sectoraal product. Er zit wel ruim 10% groei in de Zeeuwse ICT-sector.

5.2 Arbeidsproductiviteit

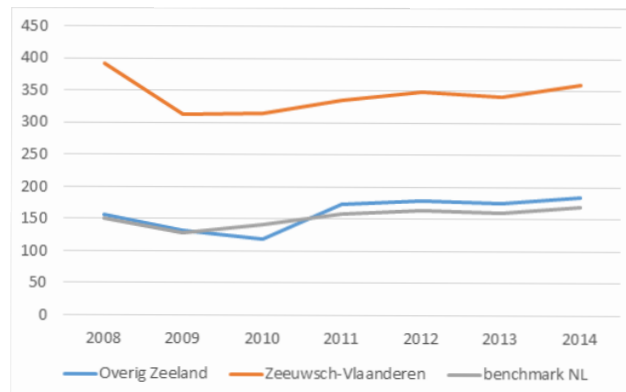
De arbeidsproductiviteit is een belangrijke indicator voor de economische ontwikkeling. Het betreft het bruto product gerelateerd aan het aantal werkzame personen. De cijfers over arbeidsproductiviteit worden berekend vanuit CBS-cijfers. Door meerdere partijen waaronder onderzoeksbureau Panteia worden deze cijfers enkele jaren vooruit geraamd, op basis van de meest recente CBS-cijfers en met aandacht voor verdelingen qua sector en grootteklasse. In Zeeland wordt het totale cijfer voor arbeidsproductiviteit sterk bepaald door de bijzonder arbeidsextensieve chemische industrie in Zeeuws-Vlaanderen. Die trekt daar de productiviteit sterk omhoog. Dit is goed te zien in onderstaande figuur 17 en figuur 18.

Figuur 17 Productiviteit per werknemer, Zeeuws-Vlaanderen, Overig Zeeland en Nederland (In 1.000 euro's)

Figuur 18 laat de hoge productiviteit van de chemische industrie in Zeeuws-Vlaanderen goed zien. Ook de arbeidsproductiviteit van de transportsector en van de exploitatie van onroerend goed liggen flink hoger in Zeeuws-Vlaanderen, met name omdat deze sectoren sterk samenhangen met het betreffende chemisch 'cluster'.

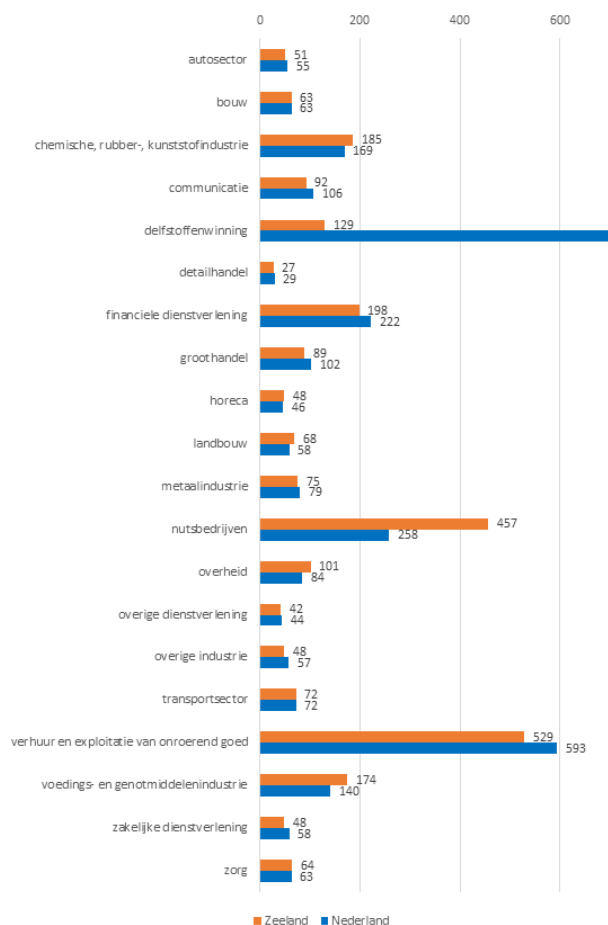
Figuur 18 Productiviteit per werknemer voor chemische industrie. Aparte reeksen voor Zeeuws-Vlaanderen, Overig Zeeland en Nederland

Bron: Panteia, berekening en raming o.b.v. CBS en CPB, in 1.000 euro's)

De arbeidsproductiviteit in de meeste sectoren ligt in Zeeland op hetzelfde niveau of iets lager dan landelijk (figuur 19). Uitzonderingen zijn landbouw, voedings- en genotmiddelen en de nutsbedrijven (energie, afval en water). Daar ligt de Zeeuwse productiviteit per werknemer hoger. De sectorindeling van deze ramingen is een iets andere dan de sectoren van het CBS. Deze ramingen geven wel het meest actuele beeld van de verschillen in de productiviteit van werknemers per sector (2014).

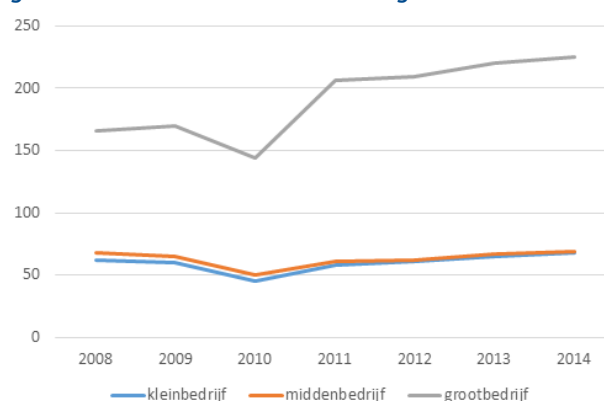
Figuur 19 Productiviteit in 2014 per werknemer voor de diverse sectoren in Zeeland en Nederland

Bron: Panteia, berekening en raming o.b.v. CBS en CPB, in 1.000 euro's

De productiviteitsverschillen tussen sectoren komen met name door verschillen in kapitaalintensiteit. Er zijn in dit verband dan ook flinke verschillen tussen grootteklassen, zeker in bepaalde sectoren. Grote bedrijven met meer dan 100 werknemers in de Zeeuwse voedings- en genotmiddelenindustrie hebben per werknemer een duidelijk hogere productiviteit dan de middelgrote bedrijven met 10-99 werknemers en de kleine bedrijven met minder dan 10 werknemers.

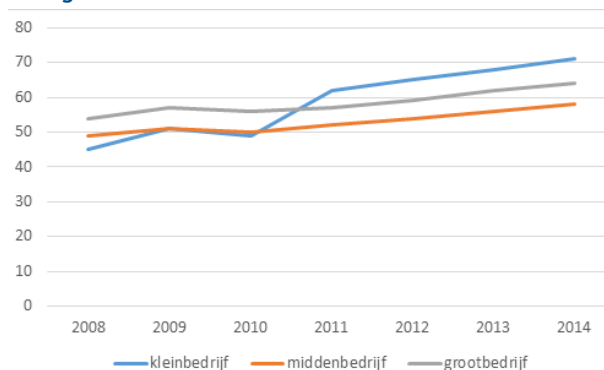
Figuur 20 Productiviteit per werknemer voedings- en genotmiddelenindustrie Zeeland naar grootteklasse

Bron: Panteia, berekening en raming o.b.v. CBS en CPB, in 1.000 euro's

In de zorg is de productiviteit van de kleine organisaties juist iets hoger dan de grote. Het is belangrijk om hierbij te onderkennen dat bij de kleine bedrijven in de zorg zowel de medisch specialisten als bijvoorbeeld onafhankelijke thuiszorgorganisaties zitten.

Figuur 21 Productiviteit per werknemer Zeeuwse zorgsector naar grootteklasse

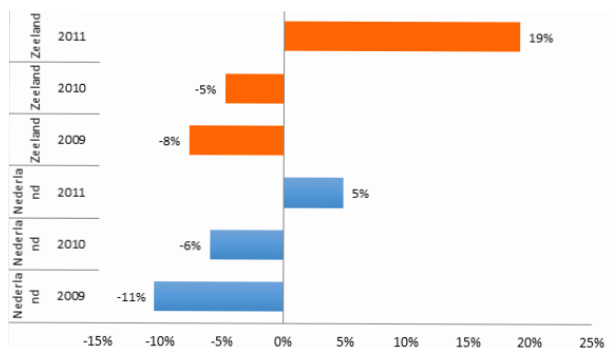

Bron: Panteia, berekening en raming o.b.v. CBS en CPB, in 1.000 euro's

5.3 Investerings

Investerings zijn een belangrijke indicator van economische dynamiek. Op basis van de voorlopige cijfers van het CBS zijn de totale investeringen in vaste activa in Zeeland in 2011 gestegen naar 3 miljard. Dat is 2,7% van de landelijke totale investeringen in vaste activa. Dit is binnen Zeeland een stijging met 19% ten opzichte van 2010. Tussen dezelfde jaren is landelijk een stijging van (slechts) 5% te zien. Onderstaande figuur laat zien dat ook de dalingen in investeringen in de afgelopen jaren kleiner waren dan landelijk.

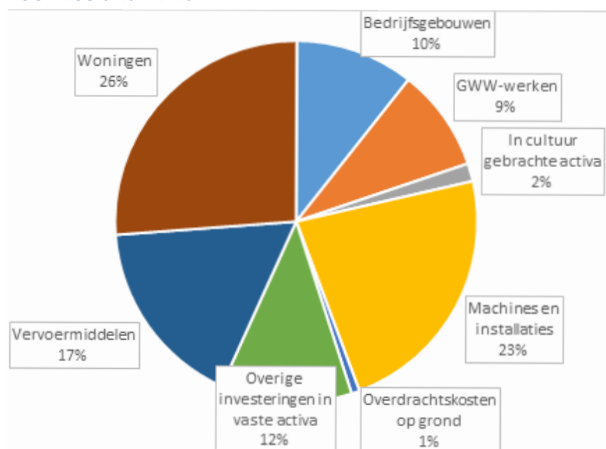
Figuur 22 Jaarlijkse mutaties in totale investeringen vaste activa Zeeland vs. Nederland

Bron: CBS. In % t.o.v. voorgaand jaar

De verdeling van de investeringen in vaste activa in Zeeland staat weergegeven in de onderstaande figuur 23. Grootste componenten zijn de bedrijfsgebouwen, machines en installaties, vervoermiddelen en woningen.

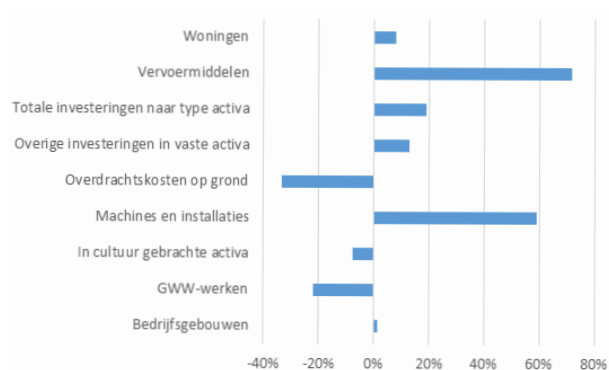
Figuur 23 Verdeling naar type investering in vaste activa voor Zeeland in 2011

Bron: CBS. In % van totale investeringen

De toename in 2011 zit vooral in de investeringen in machines, installaties en vervoermiddelen (zie figuur 24). Er is een daling in de grond, water en wegenbouw (GWW)-investeringen. Dit is overigens een daling na een aantal jaren van juist extra uitgaven in de GWW-werken.

Figuur 24 Mutaties naar type investering in vaste activa voor Zeeland in 2011

Bron: CBS, mutaties in % t.o.v. 2010

De groei qua investeringen zit voor een belangrijk deel in de (Zeeuws-Vlaamse) chemie, transport en onroerend goed. Het hogere niveau zal naar verwachting gehandhaafd blijven in de komende jaren omdat het langjarige investeringen betreft in de haven en op het complex van het Valuepark Terneuzen.

6. Bedrijfsontwikkeling, conjunctuur en innovatie

6.1 Bedrijven in Zeeland

Er zijn in Zeeland in 2013 totaal 28.055 vestigingen van bedrijven. Dat is 2,15% van alle vestigingen in Nederland.

Tabel 4 Vestigingen van bedrijven

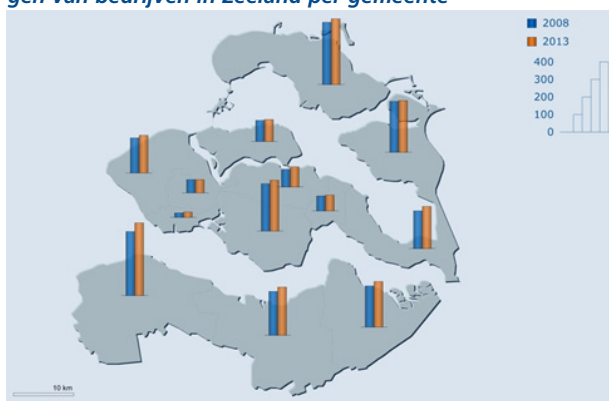
	Nederland	Zeeland	Aandeel
Bedrijfstakken/branches (SBI 2008)	aantal	aantal	%
A Landbouw, bosbouw en visserij	64.100	2.800	4,37%
B Delfstoffenwinning	415	20	4,82%
C Industrie	59.840	1.470	2,46%
D Energievoorziening	970	30	3,09%
E Waterbedrijven en afvalbeheer	1.955	50	2,56%
F Bouwnijverheid	139.930	2.900	2,07%
G Handel	248.715	5.595	2,25%
H Vervoer en opslag	36.345	1.150	3,16%
I Horeca	52.650	2.110	4,01%
J Informatie en communicatie	68.745	775	1,13%
K Financiële dienstverlening	110.615	2.225	2,01%
L Verhuur en handel van onroerend goed	35.370	915	2,59%
M Specialistische zakelijke diensten	265.260	3.665	1,38%
N Verhuur en overige zakelijke diensten	60.805	1.245	2,05%
R Cultuur, sport en recreatie	77.330	1.215	1,57%
S Overige dienstverlening	84.010	1.890	2,25%
Totaal	1.307.055	28.055	2,15%

Bron: CBS, 2013, op basis van KvK

De algehele trend is dat er steeds meer kleine bedrijven bijkomen. Deze trend is ook landelijk te zien. De verdeling van de bedrijven over de diverse Zeeuwse gemeenten verschilt nogal per sector.

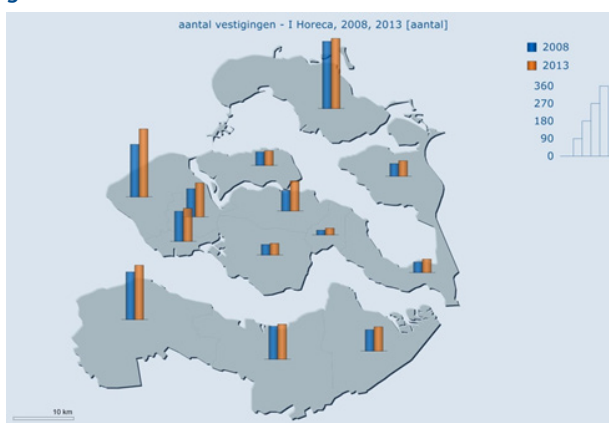
De onderstaande figuren geven de ontwikkeling van deze verdeling over de afgelopen jaren. In de landbouw zijn (bijvoorbeeld) de meeste bedrijven en de meeste groei te vinden in de gemeenten Sluis en Schouwen-Duiveland. Ook Borsele en Tholen hebben flinke aantallen agrarische bedrijven. De stedelijke gemeenten Middelburg en Vlissingen hebben juist een klein aandeel in het totale aantal agrarische bedrijven. Aan het verloop van de aantallen over de jaren is te zien dat er gaandeweg verschuivingen optreden. Zo is de groei in Tholen het kleinst en in Sluis juist het grootst.

Figuur 25 Landbouw, bosbouw en visserij: Aantal vestigingen van bedrijven in Zeeland per gemeente

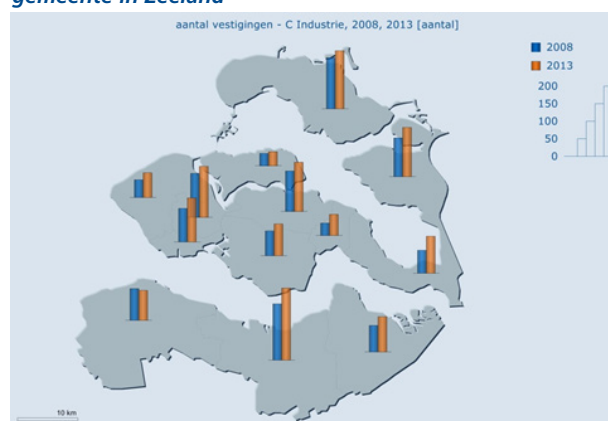
Horeca-bedrijven vinden we in Zeeland vooral aan de kust. Schouwen-Duiveland is daarbij de grootste gemeente qua economische activiteit. De groei in het aantal horecavestigingen is in de gemeente Veere het sterkst. Sluis is de derde gemeente in termen van aantal horecabedrijven.

Figuur 26 Horeca: Aantal vestigingen in de horeca per gemeente in Zeeland

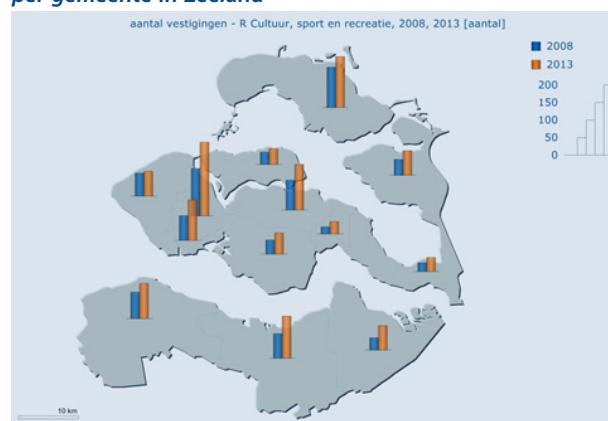
De industrie geeft een heel ander beeld. Terneuzen is hier de gemeente met het grootste aantal actieve ondernemingen. Opvallend is dat Schouwen-Duiveland nummer twee is in het aantal bedrijven. In bijna alle andere gemeenten groeit het aantal wel sterker dan op Schouwen-Duiveland.

Figuur 27 Industrie: Aantal vestigingen in de industrie per gemeente in Zeeland

In de sector cultuur, sport en recreatie is Middelburg de gemeente met de meeste economische activiteit en de grootste stijging. Schouwen-Duiveland is tweede, maar het aantal vestigingen stijgt niet zo snel als in de meeste andere gemeenten. De kleinste stijging voor dit type bedrijven is in de gemeente Veere.

Figuur 28 Cultuur, sport en recreatie: Aantal vestigingen per gemeente in Zeeland

6.2 Starters en stoppers

Zeeuwse gemeenten verschillen behoorlijk wat de zogenoemde 'starters- en stoppersquote' betreft. Dit is een belangrijke indicator voor de bedrijvendynamiek en beschrijft het aandeel respectievelijk nieuwe en gestopte bedrijven in de totale bedrijvenpopulatie.

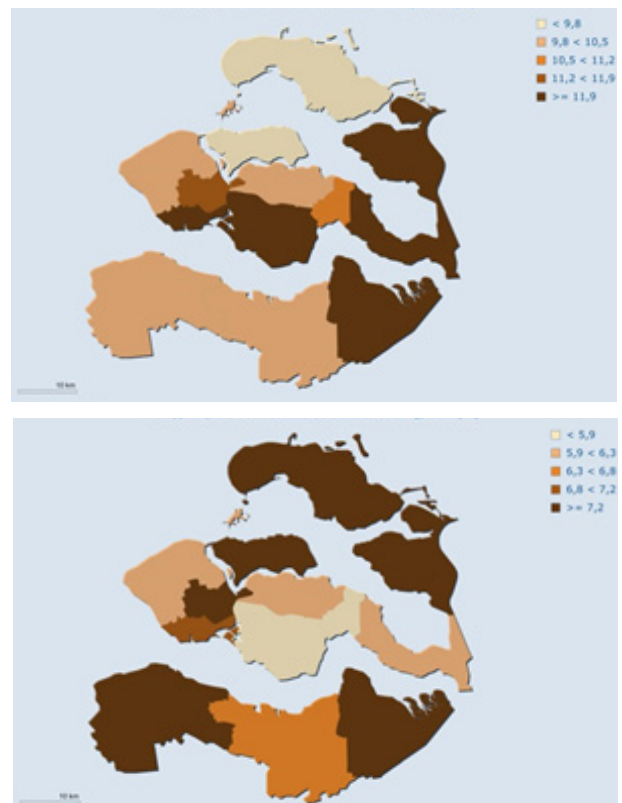
Er zijn in de zogenoemde 'nijverheidssectoren' (o.a. industrie, bouw en energie) in 2011 relatief weinig starters in Schouwen-Duiveland en Kapelle, en relatief veel starters in Vlissingen, Reimerswaal, Hulst en Terneuzen. Stoppers zijn er relatief veel in Middelburg, Vlissingen en Goes, wat per saldo voor Reimerswaal, Terneuzen en Hulst de meeste groei oplevert in het aantal bedrijven.

Figuur 29 Starters en stoppers in de Zeeuwse maakindustrie, in % van totaal aantal vestigingen

De dienstensector geeft een beeld van weinig starters op Schouwen-Duiveland. De hoogste aandelen nieuwe bedrijven vestigden zich in Vlissingen, Hulst en Reimerswaal, Borsele en Tholen. Stoppers in de dienstverlenende sectoren zijn er relatief veel op Schouwen-Duiveland, Noord-Beveland en Sluis. Deze gemeenten vallen vooral op omdat er weinig starters en veel stoppers zijn. Het beeld qua bedrijvendynamiek in de dienstensector is in Borsele en Reimerswaal juist het meest gunstig: veel starters en weinig stoppers. Over de daadwerkelijke bedrijfsprestaties of economische ontwikkeling per gemeente zegt dit natuurlijk nog niet zo veel. Een hoge startersquote en een lage stoppersquote zeggen wel dat (1) relatief veel mensen de keuze maken voor het starten van een nieuw bedrijf en (2) dat de bestaande ondernemers het goed genoeg doen om niet te hoeven stoppen.

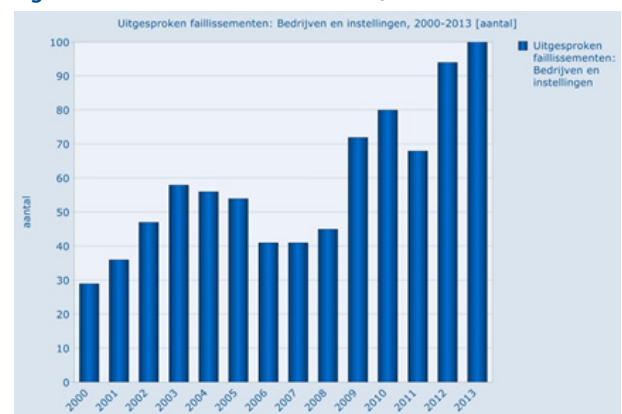
Figuur 30 Starters en stoppers in de Zeeuwse dienstensector, in % van totaal aantal vestigingen

6.3 Faillissementen

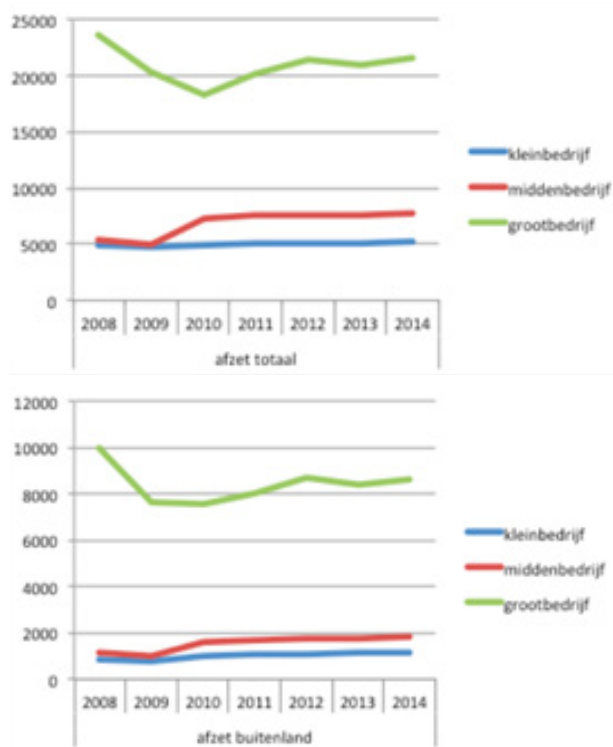
Het aantal uitgesproken faillissementen bij bedrijven in Zeeland is de laatste jaren nog toegenomen. Dit beeld is niet anders dan landelijk. In de eerste helft van 2014 is het aantal faillissementen afgenomen (niet in figuur).

Figuur 31 Faillissementen in Zeeland, 2000-2013

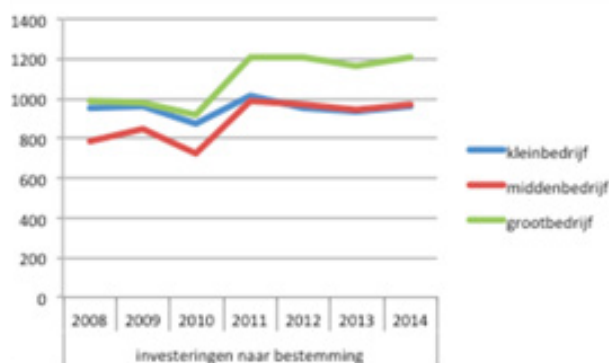
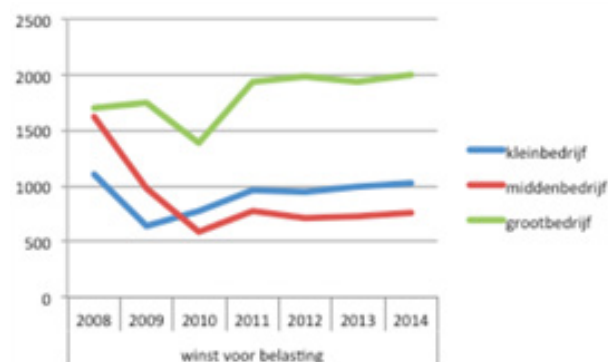
6.4 Afzet en winstgevendheid

De totale afzet van Zeeuwse bedrijven en de totale buitenlandse afzet hebben zich de afgelopen jaren goed hersteld. Het 'crisisverlies' is voor ongeveer 50% hersteld. De totale afzet van Zeeuwse bedrijven wordt door Panteia voor 2014 geraamd op 34,649 miljard, waarvan 11,602 miljard afzet in het buitenland. Het grootbedrijf neemt hiervan structureel respectievelijk 2/3 en 4/5 voor haar rekening.

Figuur 32 Afzet Zeeuwse bedrijven per grootteklasse

Bron: Panteia, berekening en raming o.b.v. CBS en CPB, in 1.000 euros, 2008-2014

Opvallend is dat de winstgevendheid van het kleinbedrijf zich al sneller lijkt te hebben hersteld (zie figuur 33). De winstgevendheid bij het middenbedrijf is sterk verslechterd, deels omdat een aantal wat minder presterende grote bedrijven qua definitie in het middenbedrijf terecht zijn gekomen. Dit verklaart ook het structurele hogere niveau in het middenbedrijf in de investeringen na 2011.

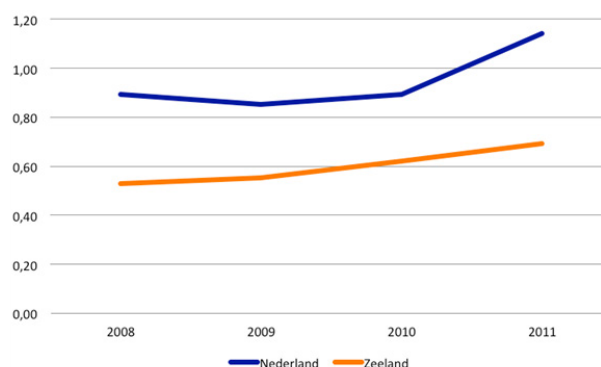
Figuur 33 Winstgevendheid en investeringen van Zeeuwse bedrijven per grootteklasse

Bron: Panteia, berekening en raming o.b.v. CBS en CPB, in 1.000 euros, 2008-2014

6.5 Innovatie

Innovatie is bepalend voor de economische ontwikkeling. Er zijn voor innovatie diverse indicatoren. Een deel van de indicatoren gaat vooral over het innovatiepotentieel. Als er veel aan onderzoek en ontwikkeling (R&D) wordt gedaan, dan is de kans op innovatie groter, maar innovatie kan ook plaatsvinden zonder dat er specifieke R&D aan vooraf gaat. Innovatiepotentieel is ook groter wanneer er meer hoogopgeleide werknemers zijn. Er zijn daarnaast ook indicatoren van innovatie zelf: uitgaven aan nieuwe producten en nieuwe diensten en aantallen geïntroduceerde innovaties. De combinatie van indicatoren geeft het meest volledige beeld. Zeeland scoort op de input-indicatoren zoals uitgaven aan R&D en hoogopgeleiden niet goed. Op de indicatoren innovatie-uitgaven en innovatie-introducties scoort Zeeland beter.

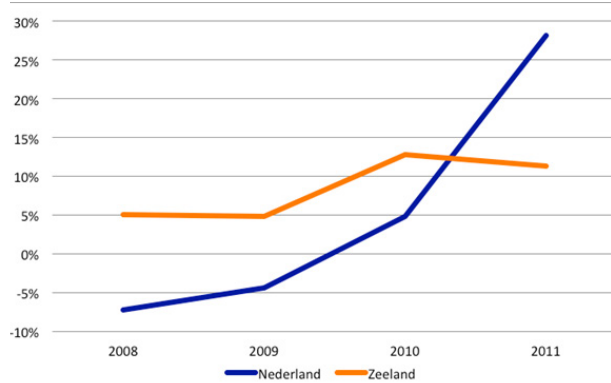
De uitgaven aan R&D liggen in Zeeland structureel lager dan in de rest van Nederland (zie figuur 34).

Figuur 34 Totale R&D-uitgaven (in %) als aandeel van het totale BRP

Bron: Eurostat, o.b.v. CBS

De groei in de R&D-uitgaven is steeds positief (zie figuur 35) dus Zeeland is bezig geweest met een (bescheiden) inhaalslag. In 2011 is overigens in de rest van Nederland fors extra uitgegeven aan R&D, daar waar dit in Zeeland 'slechts' met 12% steeg.

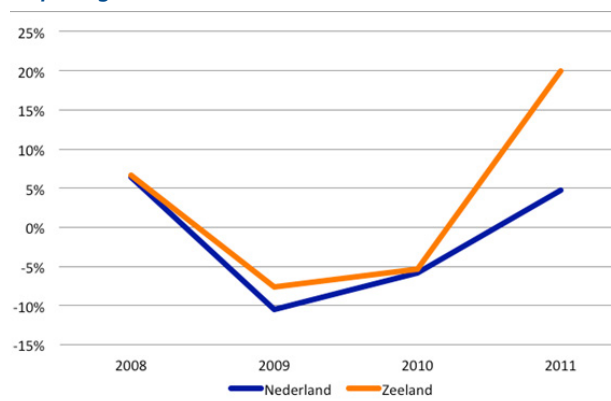
Figuur 35 Groei/krimp (in %) Totale R&D-uitgaven als aandeel van Bruto Regionaal Product

Bron: Eurostat, o.b.v. CBS

Voor wat de groei en krimp van de kapitaalgoederen-voorraad betreft is in Zeeland een opvallend herstel te zien in 2011 (zie figuur 36). Dit heeft natuurlijk heel sterke relatie met de investeringscijfers uit het voorgaande.

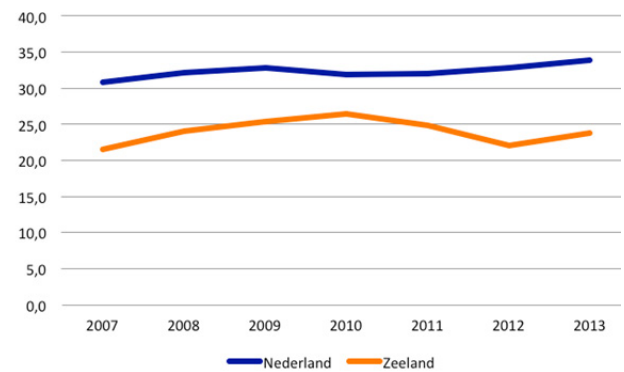
Figuur 36 Groei/krimp (in %) Bruto 'fixed capital formation' (kapitaalgoederenvoorraad, vaste activa)

Bron: Eurostat/CBS

Als we kijken naar andere indicatoren voor het innovatiepotentieel in Zeeland, dan valt op dat structureel het aandeel werknemers met HBO+ in Zeeland lager ligt dan in andere regio's.

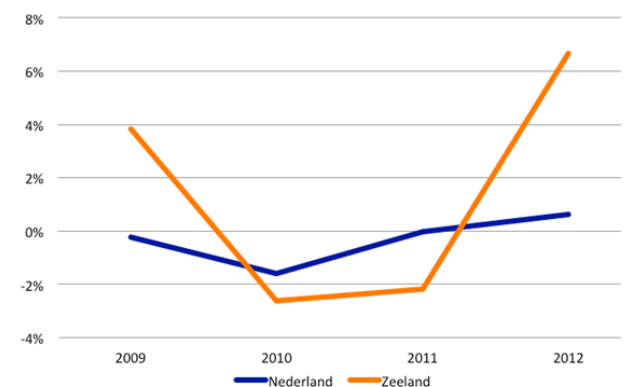
Figuur 37 Percentage in actieve beroepsbevolking met HBO+ als opleidingsniveau

Bron: Eurostat, o.b.v. CBS

De ontwikkeling van het aantal banen in kennisintensieve sectoren is in Zeeland in 2011 positief. Het absolute niveau van dit type banen ligt overigens aan de onderkant van de ons omliggende regio's. In Zeeland gaat de groei vooral om extra banen bij zogenoemde mid-tech bedrijven.

Figuur 38 Groei (in %) van het aantal werknemers in kennisintensieve sectoren

Bron: Eurostat, o.b.v. CBS

Als we regionale cijfers vergelijken, dan scoort Zeeland op de input-indicatoren significant lager dan de regio's om ons heen.

Tabel 5 Innovatie-indicatoren (m.b.t. Input) uit de Regionale Innovatie Monitor

		Indicator Aandeel in de bevolking met opleiding HBO+	Indicator R&D uitgaven in de publieke sector	Indicator R&D uitgaven bedrijfsleven	EPO Patentaanvragen	Werknemers in kennisintensieve activiteiten
NL34	Zeeland	0.263**	0.065**	0.300*	0.351*	0.402*
NL33	Zuid-Holland	0.629	0.597	0.355	0.374	0.541
NL41	Noord-Brabant	0.639	0.288	0.601	0.779	0.556
BE2	Vlaams Gewest	0.681	0.406	0.505	0.404	0.491

** significant lager t.o.v. alle regio's, * significant lager ten opzicht van 1 regio.

Bron: Eurostat: Regional Innovation Monitor, 2013, indicator tussen 0 en 1, 0.500 is EU-gemiddelde

Voor de innovativiteit van MKB-bedrijven, de uitgaven aan innovatie (en de verkopen van nieuwe producten) zijn in Zeeland de cijfers beter. De innovatie-uitgaven en de innovativiteit van MKB-bedrijven zijn in Zeeland echter beter dan de ons omringende regio's Zuid-Holland, Noord-Brabant en het Vlaams Gewest. Hieraan gerelateerd zijn de percentages MKB-bedrijven die proces- of productinnovatie introduceerden op een vergelijkbaar niveau. Dat geldt ook voor de omzet uit innovatie. De onderstaande tabel vat een en ander samen.

Tabel 6 Innovatie-indicatoren (m.b.t. Output) uit de Regionale Innovatie Monitor Indicator voor innovatie-uitgaven (geen R&D)

		Indicator voor innovatie-uitgaven (geen R&D)	Indicator voor de innovativiteit van MKB-bedrijven ('in-house')	Indicator voor MKB-bedrijven die proces- en productinnovaties introduceren	Omzet uit nieuwe producten (nieuw voor de markt en nieuw voor het bedrijf)
NL34	Zeeland	0.449*	0.694*	0.637	0.496
NL33	Zuid-Holland	0.416	0.528	0.653	0.541
NL41	Noord-Brabant	0.437	0.654	0.668	0.556
BE2	Vlaams Gewest	0.337	0.581	0.709	0.491

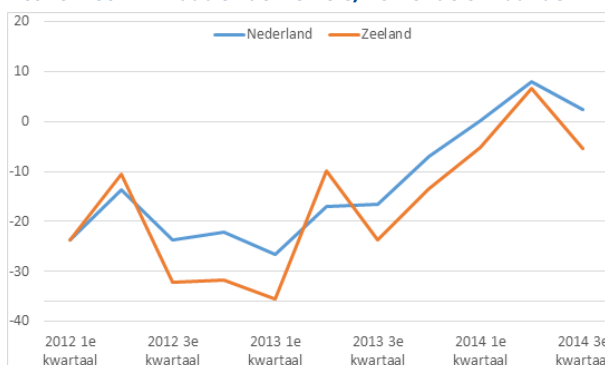
* significant hoger ten opzicht van 1 regio.

Bron: Eurostat: Regional Innovation Monitor, 2013, indicator tussen 0 en 1, 0.500 is EU-gemiddelde

6.6 Conjunctuur

De toekomstige economische ontwikkelingen worden ten dele bepaald door de verwachtingen en het vertrouwen van ondernemers in de economische ontwikkeling. Uit de zogenoemde kwartaal-conjunctuurenquête (COEN) blijkt dat het herstel in termen van de ondernemersverwachtingen over de afgelopen 2 jaar aanzienlijk is geweest. Deze CBS-enquête vindt plaats per provincie onder bedrijven met 5 of meer werkzame personen. De enquête drukt de ontwikkelingen onder meer uit middels saldo's: het percentage van de bedrijven die een toename melden minus het percentage van bedrijven die een afname melden. De uitkomsten zijn hierbij gewogen met de personeelsomvang. Een negatief saldo duidt erop dat meer bedrijven negatief zijn dan positief.

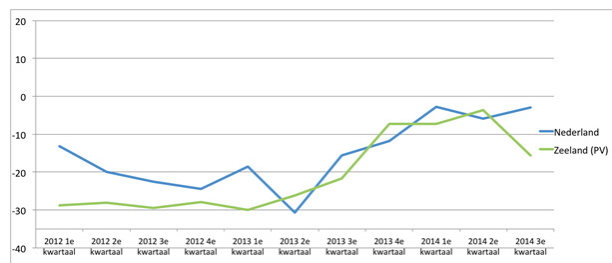
Met uitzondering van het 2^e kwartaal in 2013 zijn de verwachtingen van Zeeuwse ondernemers over het economisch klimaat net iets minder positief dan alle ondernemers in Nederland.

Figuur 39 Conjunctuurenquête: Saldo Verwachtingen Economisch Klimaat Ondernemers, komende 3 maanden

Bron: CBS, op basis van COEN, 2012-2014, % bedrijven met positieve/negatieve verwachtingen

Met betrekking tot de verwachtingen over eigen winstgevendheid zijn ondernemers over het algemeen nog iets minder gunstig gestemd. In het laatste kwartaal zijn vooral de Zeeuwse ondernemers minder positief geworden.

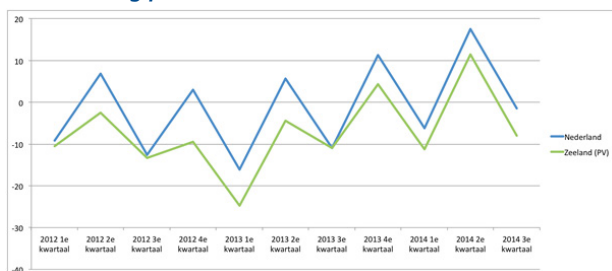
Figuur 40 Conjunctuurenquête: Saldo Verwachtingen Ondernemers, Eigen winstgevendheid

Bron: CBS, op basis van COEN

De verwachtingen over de omzetontwikkeling zijn de afgelopen jaren verbeterd. In meerderheid zagen de ondernemers in het 2^e kwartaal dit zelfs positief in. De verwachtingen zijn in het eerste en het derde kwartaal altijd minder positief. De grote trend is licht stijgend met de grootste dip rond de jaarwisseling 2012-2013.

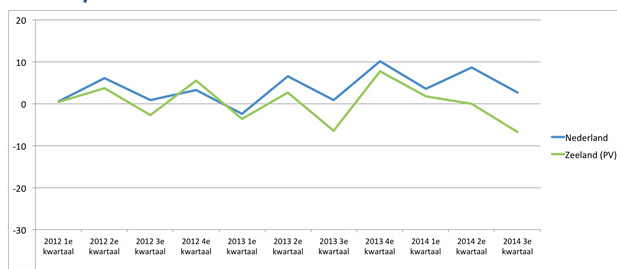
Figuur 41 Saldo Verwachtingen Ondernemers, Eigen omzetontwikkeling per kwartaal

Bron: CBS, op basis van COEN

De Zeeuwse ondernemers hebben voor het 3^e kwartaal 2014 beduidend negatieve verwachtingen over de buitenlandse omzet. Deze verwachtingen waren juist over de afgelopen jaren altijd nog vrij positief in vergelijking met de overige indicatoren, nu is een meerderheid van de ondernemers in Zeeland negatief over de ontwikkeling van de export.

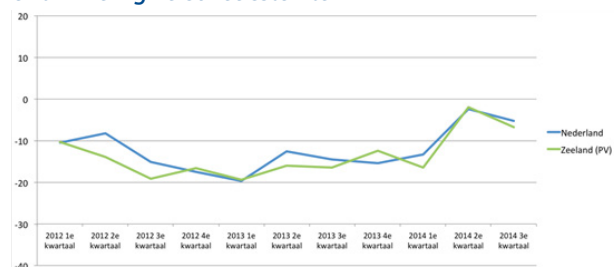
Figuur 42 Saldo Verwachtingen Ondernemers, Buitenlandse Omzet per kwartaal

Bron: CBS, op basis van COEN

Tot slot waren de verwachtingen in het 2^e kwartaal van 2014 met betrekking tot de personeelssterkte zowel in Nederland als Zeeland opvallend positiever. In het 3^e kwartaal van 2014 is dit weer wat getemperd. Overigens is ook dit sentiment nog steeds (net) in meerderheid 'onder nul'.

Figuur 43 Saldo Verwachtingen Ondernemers, Ontwikkeling Personeelssterkte

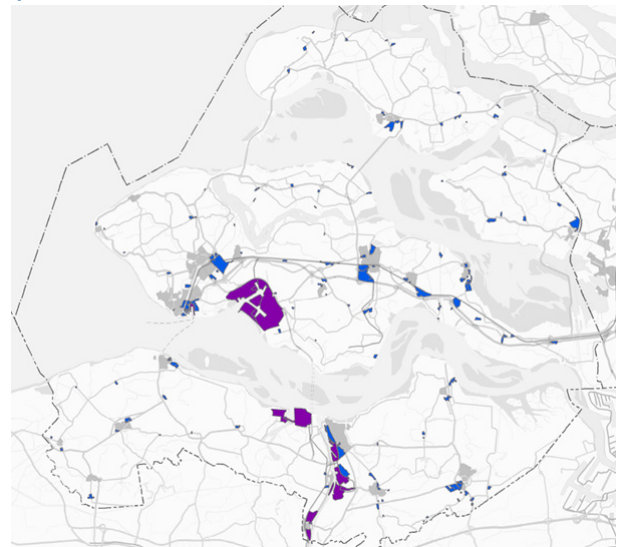
Bron: CBS, op basis van COEN, 2012-2014

7. Werklocaties en kantoren, winkels

7.1 Werklocaties

De aantrekkelijkheid van een regionale economie kan onder meer worden afgelezen aan de beschikbaarheid van werklocaties. Provincies en gemeenten verstrekken hun gegevens over werklocaties aan IBIS. Dit is een gegevensbank waarin kenmerken van alle bedrijfslocaties in Nederland worden opgenomen. In IBIS gaat het nadrukkelijk om bedrijventerreinen, zeehaventerreinen en economische zones. Individuele bedrijfspanden en solitaire locaties, bijvoorbeeld in het stedelijk weefsel of gelegen in het buitengebied, worden niet in de inventarisatie meegenomen. Economische zones zijn werklocaties van minimaal 1 hectare, bestemd en geschikt voor commerciële en niet commerciële dienstverlening. Weliswaar kan op deze terreinen ook enige handel, nijverheid en industrie aanwezig zijn, maar deze hebben samen een duidelijk minderheidsaandeel in de terreinoppervlakte. Het gaat dan om retail en meubelboulevards, onderwijslocaties, zorglocaties en agribusiness. Er zijn geen Zeeuwse economische zones geregistreerd in IBIS. Zeeland maakt alleen een onderscheid tussen zeehaventerreinen en bedrijventerreinen.

Figuur 44 Bedrijventerreinen (blauw) en Zeehaventerreinen (paars) in Zeeland.

Bron: Provincie Zeeland

Zeeland telt 147 bedrijventerreinen en zeehaventerreinen met een totale bruto oppervlakte van 5.326 hectare, waarvan 3.112 hectare zeehaven².

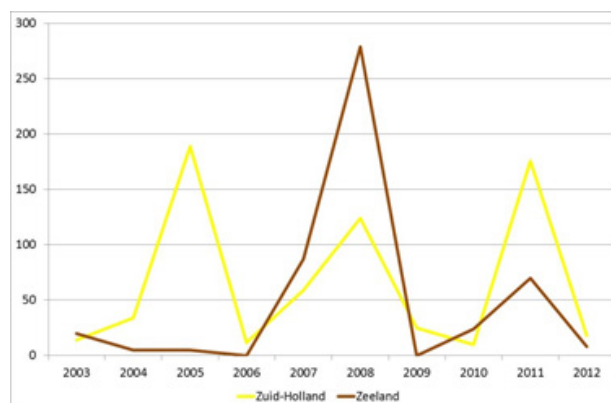
Zeehaventerreinen

Wanneer we ons concentreren op de zeehaventerreinen blijkt dat er (na aftrek van wegen, groenstroken en dergelijke) netto 2.499 hectare zeehaventerrein is op 13 terreinen, waarvan 2.143 hectare reeds is uitgegeven. Het gaat om terreinen in de gemeenten Borsele, Terneuzen en Vlissingen. Vorig jaar (2013) is 10 hectare zeehaventerrein uitgegeven (en 10 hectare teruggekocht). Per 1 januari 2014 is 222 hectare Zeeuws zeehaventerrein terstond uitgeefbaar.

² Gebaseerd op IBIS Werklocaties van de ARCADIS en Stec groep in opdracht van het ministerie van VROM. Een bedrijventerrein (ofwel werklocatie) wordt gedefinieerd als een terrein dat vanwege zijn bestemming geschikt is voor gebruik door handel, nijverheid, commerciële dienstverlening en industrie. Uitgezonderd zijn de terreinen voor grondstof-, olie- en gaswinning en terreinen ten behoeve van waterwinning, agrarische bedrijven, agrarisch aanverwante bedrijven en afvalstort. Ook terreinen die expliciet bestemd zijn voor ziekenhuizen, onderwijs, rioolwaterzuiveringsinstallaties, gemeentehuizen en politiebureaus worden niet meegeteld. In de enquête worden enkel de terreinen geteld van bruto één hectare of meer. Bron: Kantoren in cijfers 2010, Drs. R.L. Bak, kantoren vanaf 500 m² vloeroppervlak.

De uitgifte in Nederland van zeehaventerreinen bedroeg in 2012, 37 hectare. De jaarlijkse uitgifte fluctueert sterk, bijvoorbeeld doordat soms sprake is van ingebruikname van relatief grote havengebieden, zoals in het Sloegebied in 2007/2008.

Figuur 45 Uitgifte zeehaventerreinen periode 2003-2012, hectare

De Zeeuwse uitgegeven zeehaventerreinen beslaan ongeveer een vijfde (19%) van het totaal aan zeehaventerrein in Nederland.

Overige bedrijventerreinen

De overige bedrijventerreinen beslaan netto 1.717 hectare, waarvan 1.528 hectare is uitgegeven. Alle gemeenten in Zeeland hebben bedrijventerreinen. In onderstaand kaartje is het totaal aantal uitgegeven hectares bedrijventerrein weergegeven.

Figuur 46 Netto uitgegeven oppervlakte bedrijventerrein per gemeente, hectares, 1 januari 2014

Bron: IBIS

Vorig jaar (2013) is 8 hectare bedrijventerrein uitgegeven (en 7 hectare teruggekocht). In onderstaand kaartje is het aantal hectares terstond uitgeefbare bedrijventerrein weergegeven per gemeente.

Figuur 47 Terstond uitgeefbaar bedrijventerrein per gemeente, hectares, 1 januari 2014

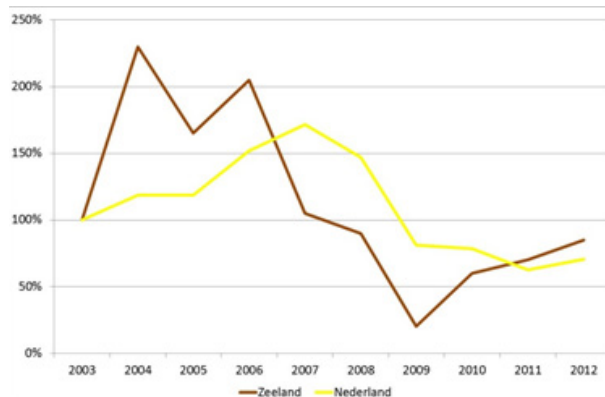

Bron: IBIS

Ontwikkeling uitgifte

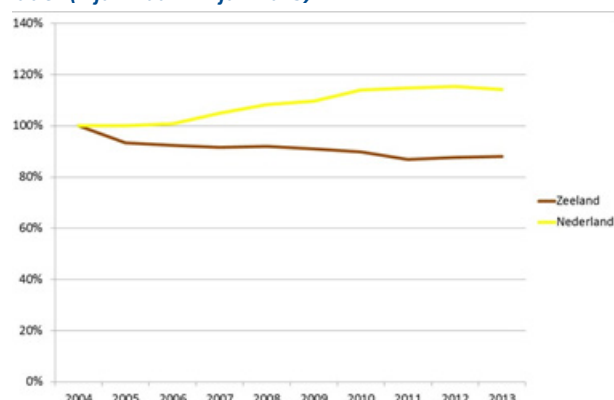
Het jaarlijks aantal uitgegeven hectares bedrijventerrein in Zeeland is vanaf 2006 gaan dalen met een dieptepunt in 2009. Daarna is het weer wat gaan stijgen: het aantal uitgegeven hectares in 2012 ligt met 17 hectare op 85% van het aantal uitgegeven hectare in 2003 (zie figuur 48).

Figuur 48 Ontwikkeling uitgifte bedrijventerreinen per jaar in Zeeland en Nederland 2003-2012 (index 2003=100)

Het totaal aantal uitgegeven hectares bedrijventerrein is in de periode 2004-2013 in Nederland toegenomen tot 2011 en in Zeeland afgenomen. Daarna zijn beide min of meer gestabiliseerd (zie figuur 49). Dit zien we ook terug in het aandeel dat Zeeland heeft in het Nederlandse areaal aan bedrijventerrein. Dit is gedaald van 3,7% naar 2,8%.

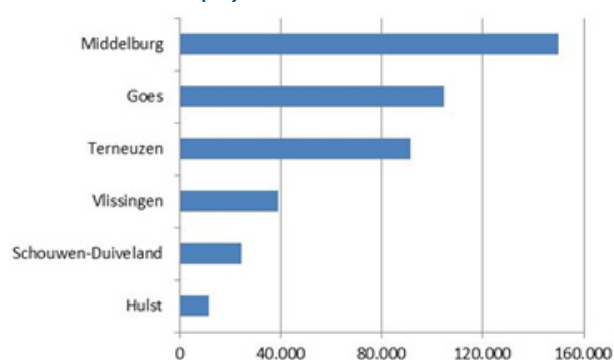
Figuur 49 Ontwikkeling uitgegeven bedrijventerrein cumulatief (1 jan 2004 - 1 jan 2013)

7.2 Kantoorlocaties

Voor kantoorlocaties worden ook de ontwikkelingen tweejaarlijks bijgehouden voor wat betreft kantoorpanden met een verhuurbaar vloeroppervlak van 500 m² of meer³. Het verhuurbaar vloeroppervlak in Zeeland is 459.000 m² (peildatum 31 december 2012). Dit is minder dan 1 procent van het verhuurbare vloeroppervlak in Nederland. In Middelburg is de meeste kantoorruimte gesitueerd: 150.000 m², oftewel een derde van de vierkante meters kantoor in Zeeland.

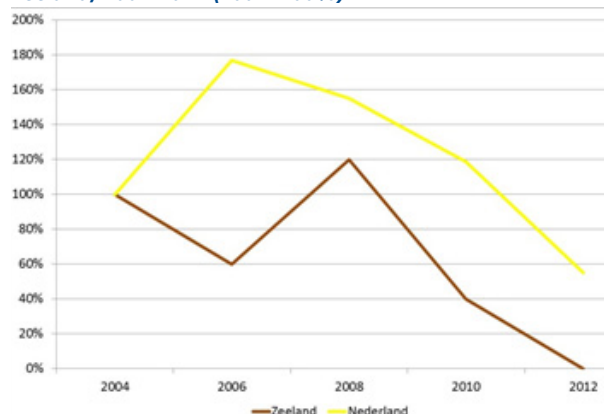
Figuur 50 Voorraad kantoorruimte per gemeente*, 31 december 2012 (m²)

* uitsluitend gemeenten opgenomen met een kantorenvoorraad van 10.000 vierkante meter

De nieuwbouw van kantoorruimte is stilgevallen in Zeeland in 2012, net als in Friesland, Drenthe en Flevoland. In 2010 werd in Zeeland nog 2.000 vierkante meter gebouwd en 6.000 vierkante meter in 2008. Ook landelijk is de nieuwbouw van kantoorlocaties afgenomen sinds 2006. In 2012 werd 296.000 vierkante meter gebouwd ten opzichte van 538.000 vierkante meter in 2006. Figuur 51 laat de ontwikkeling van nieuwbouw zien voor Nederland en Zeeland vanaf 2004.

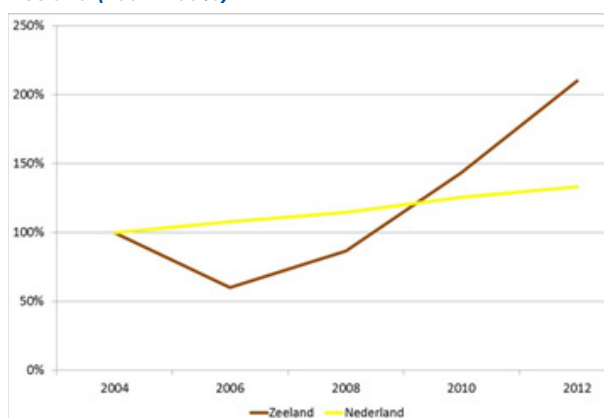
Figuur 51 Nieuwbouw kantoorruimte Nederland en Zeeland, 2004-2012 (2004=100%)

De vraag naar kantoorruimte (kantoorruimte die in gebruik wordt genomen voor kantoordoeleinden) in Zeeland fluctueert met een maximum van 3.000 m² en een minimum van 500 m² per jaar. Landelijk zien we een dalende trend in de vraag met een stabilisering vanaf 2010.

Het aanbod aan kantoorruimte (gebouwen waarin minimaal 500 vierkante meter kantoorruimte te huur of te koop wordt aangeboden) is gestegen, zowel in Nederland als in Zeeland. In 2012 is in Zeeland het aanbod 31.500 m². Daarmee is het aanbod in Zeeland meer dan verdubbeld ten opzichte van 2004. De stijging van het aanbod in Nederland is veel minder hoog: een derde over dezelfde periode (zie figuur 52).

Figuur 52 aanbod van kantoorruimte in Nederland en Zeeland (2004=100%)

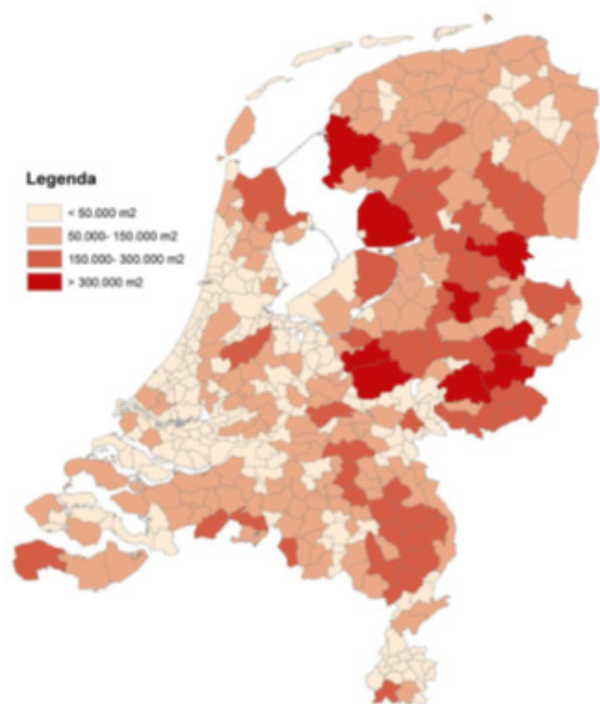

7.3 Agrarische bebouwing

Een belangrijk deel van het grondgebied van Zeeland heeft een agrarische bestemming. De maatschappelijke trend van schaalvergroting in de landbouw zorgt er voor dat veel boerderijen en schuren hun agrarische functie verliezen. Alterra heeft berekend hoeveel agrarische bebouwing (bedrijfsgebouwen en boerderijen met woonfunctie) in Nederlandse gemeenten zullen vrijkomen tot 2030 in m²

³ Bron: Kantoren in cijfers 2013, Drs. R.L. Bak, Statistiek van de Nederlandse kantorenmarkt.

(Alterra, 2014). Het belangrijkste deel van deze bebouwing betreft bedrijfsgebouwen. Voor Zeeland valt vooral het grote areaal in de gemeente Sluis op.

7.4 Winkellocaties

In Zeeland is bijna 1 miljoen vierkante meter als winkelruimte beschikbaar of in gebruik. In totaal zijn er krap 3.450 winkels, waarvan begin 2014 bijna 500 winkelplanden leeg staan (14%)⁴. Gerekend in winkelvloeroppervak wordt 11% niet gebruikt. Figuur 53 laat het aantal winkels per gemeente zien.

Figuur 53 Aantal winkels per gemeente, 1 januari 2014

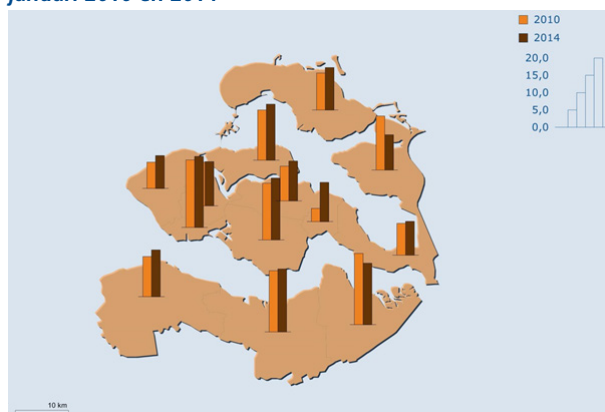
Bron: Locatus

Ontwikkeling

Het totaal aantal winkels in Zeeland is op 1 januari 2014 iets minder dan in 2010 toen er 3.568 winkels waren. Het aantal leegstaande winkels is echter nauwelijks veranderd (van 488 naar 492). Logischerwijs stijgt daarmee het leegstandpercentage.

De ontwikkeling per gemeente laat zien dat in vrijwel alle gemeenten de leegstand tussen 2010 en 2014 licht is toegenomen. De leegstand in Kapelle is het meest toegenomen, van een zeer lage leegstand naar een gemiddelde leegstand. Opvallend is de daling in het leegstandpercentage in de gemeente Hulst en Tholen. In Hulst hangt dit samen met een flinke daling van het totaal aantal winkels van 274 naar 214.

Figuur 54 Ontwikkeling leegstand winkels per gemeente, 1 januari 2010 en 2014

Bron: Locatus

⁴ Bron: locatus.

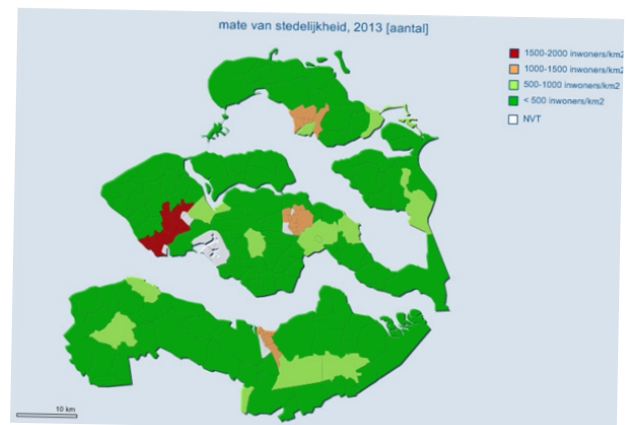
8. Stedelijke aantrekkelijkheid

Steden vormen de moderne economische centra. In een tijdperk waarin veel bedrijven 'footloose' zijn, vormen bevolkingsconcentraties ook een steeds belangrijker aspect van het vestigingsklimaat. *"Bedrijven gaan steeds meer op zoek naar een gunstige arbeidsmarkt en omdat het werk steeds meer om hoogopgeleiden vraagt, trekken bedrijven steeds vaker naar steden om mensen te vinden, terwijl mensen vroeger naar de stad trokken om werk te vinden."* (Derksen, 2014). (<http://www.wimderksen.com/?p=122514>)

Het CBS hanteert een stedelijkheidsmaat met vijf categorieën van niet stedelijk tot zeer sterk stedelijk, afhankelijk van het aantal inwoners per km². Zeeland heeft geen zeer sterk stedelijke gebieden (meer dan 2.000 inwoners per km²). Wel behoren de wijken van Vlissingen en Middelburg tot de sterk stedelijke gebieden van Nederland.

Volgens de Europese definitie van een stedelijk centrum moet een aaneengesloten gebied tenminste 1.500 inwoners per km² hebben en tenminste 50.000 inwoners bevatten. Het gebied Middelburg-Vlissingen voldoet aan deze definitie.

In dit stedelijk centrum bevinden zich een aantal stedelijke centrumfuncties op het gebied van recreatie, onderwijs, zorg en cultuur.

9. Clusters van beeldbepalende sectoren, speerpuntsectoren

De Provincie Zeeland heeft in haar economische agenda naar analogie van het landelijke topsectorenbeleid 9 speerpuntsectoren voor Zeeland geformuleerd (met elk een eigen 'business case'). Gegevens over de omvang van deze speerpuntsectoren zijn niet in de standaardstatistieken beschikbaar. Om toch zicht te krijgen op de bedrijvigheid is ten behoeve van de arbeidsmarktmonitor Zeeland (E'til en Scoop, 2014) voor elk van de 9 speerpuntsectoren op basis van sbi-codes een afbakening gemaakt. Sommige bedrijven worden daarbij tot meerdere speerpuntsectoren gerekend.

Ongeveer een derde deel van het Zeeuwse bedrijfsleven wordt tot de speerpuntsectoren gerekend. Energie is de sector met de minste bedrijven. Speerpunten Agro en food en Vrijtijdseconomie kennen het grootste aantal bedrijven. De sectoren Zorg en Biobased laten tussen 2011 en 2013 de grootste stijging in het aantal bedrijven zien, de sector Energie en de sector Water zijn speerpuntsectoren waarbinnen het aantal bedrijven tussen 2011 en 2013 is gedaald.

9.1 Bedrijfsvestigingen

Het overzicht van het aantal bedrijfsvestigingen in Zeeland levert het volgende beeld op:

Tabel 7 Bedrijven die tot speerpuntsectoren behoren

	2011	2012	2013	2014
Agro en food	3.527	3.573	3.623	3.587
Biobased	253	267	288	299
Logistiek	1.130	1.138	1.147	1.136
Maintenance	1.638	1.676	1.756	1.771
Water	289	295	292	299
Zorg	2.531	2.803	3.003	3.116
Energie	83	84	81	83
Vrijtijdseconomie	3.386	3.439	3.505	3.511
Seafood, visserij en aquacultuur	324	339	355	354
totaal speerpuntsectoren (zonder dubbelingen)	12.444	12.871	13.263	13.364
totaal speerpuntsectoren (met dubbelingen)	13.161	13.614	14.050	14.156
totaal	32.483	33.258	34.164	34.485

Bron: RIBIZ 2014

9.2 Arbeidsplaatsen

Meer dan de helft van het aantal arbeidsplaatsen in Zeeland valt binnen de speerpuntsectoren. Het aantal arbeidsplaatsen is daarbij als volgt verdeeld:

Tabel 8 Arbeidsplaatsen per speerpuntsector

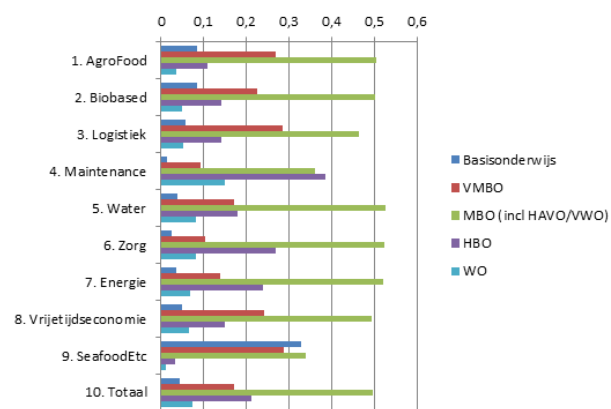
	2011	2012	2013	2014
Agro en food	15.268	14.992	15.058	14.994
Biobased	9.997	9.810	9.585	9.605
Logistiek	6.961	7.234	7.120	7.067
Maintenance	4.012	4.026	3.989	3.997
Water	2.623	2.475	2.319	2.338
Zorg	31.034	31.800	31.336	30.950
Energie	3.213	2.712	2.676	2.633
Vrijetijdseconomie	17.541	17.280	17.198	17.308
Seafood, visserij en aquacultuur	1.266	1.248	1.311	1.309
totaal speerpuntsectoren (zonder dubbelingen)	84.051	83.907	82.985	82.628
totaal speerpuntsectoren (met dubbelingen)	91.915	91.577	90.592	90.201
totaal	177.351	175.502	173.568	171.390

Bron: RIBIZ 2014

De sector Zorg heeft met afstand de meeste arbeidsplaatsen, Seafood, visserij en aquacultuur de minste. In de speerpuntsectoren Logistiek, Zorg en Seafood, visserij en aquacultuur is het aantal arbeidsplaatsen tussen 2011 en 2013 gestegen. In de andere sectoren daalde het aantal arbeidsplaatsen. De grootste afname is in de sector Energie.

De Zeeuwse arbeidsbezetting voor de speerpuntsectoren naar **opleidingsniveau** laat zien dat het grootste deel bestaat uit mbo-ers. Uitzondering is maintenance waar de HBO'er de grootste groep werknemers vormt. Seafood, visserij en aquacultuur kent relatief gezien het kleinste aandeel hoger opgeleiden.

Figuur 55 Opleidingsniveau in speerpuntsectoren Zeeland

Afgezien van het verschil tussen mannen en vrouwen in arbeidsparticipatie, blijkt de verhouding tussen de **geslachten** in het totaal van de speerpuntsectoren redelijk gelijkmatig verdeeld te zijn. Dat beeld is geheel anders binnen de verschillende sectoren. De sector Zorg valt dan op door de sterke vertegenwoordiging van vrouwen. Alle andere sectoren tellen relatief veel mannen.

Figuur 56 geslachtsverdeling speerpuntsectoren Zeeland

